AUTOBIOGRAFIJA
(fragmentai)

ŽEMAITĖ (Julija Beniuševičiūtė-Žymantienė)

Kūrinys nebaigtas. Pradėtas rašyti 1921 m.

Mano tėvas, Antanas Beniuševyčia, bajoras. Motina, Julijana Scepuraitė, taipgi bajoraitė, kaip visuomet, sakėsi iš aukštos giminės esanti kilusi. Jos tėvas paėjęs iš Vilniaus, kame daug giminės buvę; tarpe tų buvęs vienas kanauninkas; kunigas Scepura. Bet mano motinos tėvas, nežinau kokiu būdu, atsikraustęs į Žemaičius. Čia labai vargingai gyvenęs, apie vaikų mokslą nė manyti nemanęs: prakutę vaikai ėję tarnauti.

Vieną dėdę, motinos brolį Aloizą, pažinau; buvo puodžius (iš molio puodus dirbo), gyveno Mosėdyje, Telšių paviete. Kuomet pas mus atvažiuodavo, visada dovanų gražių puodžiukų ar bliūdžiukų atveždavo.

Mamos sesuo, Karolina Scepuraitė, Liepojoje tarnavo, tenai nutekėjo už kokio ruso – pavardės nežinau, nes mano motina jos išsižadėjo už tai, kad už nekataliko, maskoliaus[1], nutekėjo.

Daugiau motinos giminės nežinau.

Mano motina tarnavusi Mosėdyje pas kunigą altaristą, senelį – jo pavardės nebeatsimenu. Paskui pakliuvusi pas Šateikių grapą Plioterį į Bukantiškės[2] dvarelį (palivarką) už gaspadinę[3]. Algos ėmė metams dešimtį rublių ir užlaikymą, t. y. ordinariją, o kiek gavo ir ko? – nežinau.

Rašyti mama nemokėjo, tik ant knygos skaitė, bet savo bajorišką kilimą ir lenkišką kalbą labai gerbė. Mus, savo vaikus, dabojo, kad lenkiškai kalbėtumėm: lenkiškas knygas liepė skaityti.

Tėvo giminė buvo platesnė. Jo tėvas vedęs tris kartus, kiekvienos pačios likę po trejetą vaikų; viso labo devynetas. Mano tėvas ir dvi jo seserys, Ona ir Barbora, trečiosios pačios vaikai, palikę maži našlaičiai, kai tėvai išmirę. Pirmosios pačios vyresnysis sūnus likęs visų mažesniųjų globėjas ir viso turto ir žemės šeimininkas. Didesnieji vaikai kiekvienas galėjęs sau duoną užsidirbti. Vienas brolis įstojęs į do-

Rašytoja Žemaitė (Julija Beniuševičiūtė-Žymantienė, 1845–1921) 1913 m. Aleksandro Jarušaičio nuotrauka, saugoma Šiaulių „Aušros“ muziejuje, SAM F–IF 169

mininkonų vienuolyną, bet jaunas miręs, nebeteko jo pažinti. Mūsų tetos, tėvo seserys, nutekėjo. Atvažiuodavo pas mus – viena Matienė, kita Norkienė; pas Telšius gyveno. Brolis tėvo, dėdė Domininkas, irgi pas Telšius gyveno, vedęs.

Vyriausias brolis Stanislovas, mažųjų šeimynos globėjas, tarnavo pas Šateikių grapą Plioterį už kamisorių[4]. Betarnaudamas praturtėjo, nusipirko Vinteliškės dvarą Žarėnų parapijoj, Telšių paviete. Vedė turtingai – panelę Albertiną Abromavičiūtę. Tėvui mirus, mažuosius vaikus atsiėmęs pas save, mergaites Oną ir Barborą padėjo už tarnaites prie savo ponios, o broliuką Antaniuką, mano tėvą, pristatė prie grapo, kur patsai tarnavo kamisorium, už liokajuką[5].

Grapas buvęs senas, ligotas, niekur nė kojos nekėlęs iš kambario, buvęs nevedęs. Jo buvę keturi liokajai – kiekvienas savo darbą turėjęs dirbti. Vienas, kamerdinerius – rėdęs grapą; kitas, kredensorius–

valgydinęs grapą, tretysis – turėjęs pakajus valyti, o mažasis Antukas turėjęs sargybą sėdėti, žiemą – prieškambaryje, o vasarą ant gonkų. Grapas varpelį suskambino, turi pas jį šokti ir paliepimą išpildyti– ką paduoti ar liokajų kurį pašaukti, ir vėl savo vietoje atsisėsti. [...]

Mano tėvas, užėmęs urėdo[6] vietą Bukantiškėj, rado betarnaujančią mano motiną už gaspadinę. Nežinau, kiek laiko patarnavęs, tėvas užsimanė vesti mano motiną. Tai sutikus, padavė užsakus.

Tėvas nuvažiavo pas vyresnįjį brolį, savo globėją, pasigirti vedąs ir į vestuves pakviesti. Sužinojęs brolis apie Antano projektą, kuo žemės neišspardęs: užsispyręs neleisti jam tos mergos vesti, nes esą ji neturtėlė ir už Antaną vyresnė. Pagaliau visai neleidžia dar vesti, esąs per jaunas, bloznas[7]. Mano tėvas turėjęs 22 metus, o motina 26 ar 27.

Už kiek metų, būdavo, mums, vaikams, pasakos ne tiek tėvas, kiek tėvo sesuo Barbora, tuomet buvusi pas brolį už tarnaitę, – paskui pas mus parėjo. Tankiai mums pasakojo:

– Kai tik Antanas, jūsų tėvas, atjojo, pasisakė jau po užsakų su jūsų mama, brolis taip supyko, paraudo lygu burokas, net akys jam pabalo, sako:

– Jei tu tos mergos nemesi, tai ir iš akių man von! Antanas, kepurę pasigreibęs, kiuti kiuti per kiemą prie arklio. Brolienė šoko taikinti, atšaukė atgal Antaną – ir geruoju jam įkalbinėti nevesti tokios senos ir plikos. Žadėjo jam išpiršti jauną, gražią, turtingą bajoraitę, atiduoti tėvo tėviškę, – galėsiąs gyventi savojoj, gerą pasogą[8] gavęs.

Davė davė pamokslus abudu užsispyrę. Antanas vis tyli... Prišnekėję, prikalę pamokslų ir patarimų, paklausė:

– Ką tu misliji[9], Antan?

– Gerai misliju... – šis atsako.

– Na, o kaip? Sutinki nevesti?

– Kai tik sugrįšiu, tuoj ant šliūbo.

Tie vėl supykę ėmė kolioti, visaip barti, bauginti, kaip jo išsižadėti, iš giminystės išmesti, nieko neduoti, nuo vietos, nuo grapo pavaryti, tėviškę parduoti– turi vyresniojo brolio klausyti... Antanas vis tyli.

Pribarę, prigrasinę vėl klausia:

– Ką misliji?

Tas vėl atrėžia:

– Gerai misliju, kai tik sugrįšiu, tuoj ant šliūbo...

Supykęs brolis liepė Antano arklį užrakinti ir

Restauruotas Bukantės dvarelio gyvenamasis namas. Nuotrauka iš Plungės rajono savivaldybės archyvo

jį patį uždarė į kambarėlį: tegul per naktį pagalvos gero brolio patarimo paklausyti.

Rytą parvežė kunigą džekoną[10]; tas nuo savęs ėmė Antanui pamokslus sakyti. Džekonas, kun. Senulevyčia, brolis ir brolienė, pasikaitydami kala ir kala per dieną, o tas kaip nebylys tyli. Klausia:

– Ką misliji, sutinki? Tas vis tą patį atsako:

– Kai tik sugrįšiu, tuoj ant šliūbo...

Perpykęs brolis liepė rykščių parnešti, pašaukęs du vyrus, liepė divoną[11] patiesti, guldyti plakti. Mat bajoras – ant plikos žemės neišpuola plakti...

Čia ruošiasi plakti, o mudvi su Ona, sako Barbora, kad klykiame, verkiame, keliaklūpsčiais puolinėjame po kojų broliui ir džekonui, meldžiame neplakti, paleisti Antaną. Džekonas pataręs palikti neplaktą dar per naktį – gal apsigalvos, rykštes palikti rytojui, o tuo tarpu pasiųsti į Plungę klebonui areštą, kad neduotų bloznui šliūbo be brolio leidimo. Antaną vėl užrakinę, taip pat ir jo arklį.

Sesuo Barbora pavogusi nuo vežėjo arklidės raktą, Antano arklį išvedusi į krūmus, jį patį per

(Nukelta į 40 p.)

Žemaitės memorialinio muziejaus Bukantėje ekspozicijos fragmentas. Loretos Sungailienės nuotrauka

langą išlaipinusi. Tas užsisėdęs nakčia ir išjojęs. Teisybė, kai tik sugrįžęs, tuoj į šliūbą nuvažiavę vienu du; paskubėję, kad džekonas neužneštų arešto klebonui.

Nieko brolis nepadaręs Antanui, supykęs išsižadėjo brolystės, dalies nieko nedavė, dargi seserį Barborą nuo savęs išvarė. Paskui ji pas mano tėvus buvo, o pasenusi, Žemaičių Kalvarijoj bedavatkaudama, amžių pabaigė.

Mano tėvai pas grapą Plioterį ištarnavo daugiau kaip dvidešimt metų, tėvas – urėdu, motina – gaspadine. Baudžiauninkai (lažininkai) nudirbdavo laukus, o dvarely gyveno tik tėvai, samdyta mergaitė ir piemuo bandai ganyti ir žiemą šertis. Visi keturi iš ordinarijos[12]. Kiek ėmė duonai grūdais – nežinau, bulbių sodinosi lauke, daržuose sėjosi daržovių – kopūstų, batvinių, morkų ir t. t.

Porą arklių tėvas sau laikėsi; algos ėmė 20 rublių, motina 10 rublių į metus. Tėvas laukus, lažininkus prižiūrėjo, motina paukščius: vištas, antis, kalakutus perino, augino, užaugintus į Šateikių dvarą atiduodavo, Bukantiškės dvarelio karves milžo, sviestą suko, sūrius darė... nuo kiekvienos karvės turėjo į dvarą atiduoti po paską[13] sviesto (20 svarų[14]) ir kapą (60 svarų) sūrių. Paukščių nebuvo padėto skaitliaus, bet stengėsi kuo daugiau užauginti: kiekvienos veislės užaugindavome po šimtą ir daugiau.

Vaikų buvome keturios

Rašytojos Žemaitės (Julija Beniuševičiūtė-Žymantienė) anūkai ir proanūkiai 2025 m. birželio 7 d. Bukantės dvarelio sodyboje vykusioje rašytojos gimimo 180-ųjų metinių sukakčiai skirtoje šventėje. Loretos Sungailienės nuotrauka

mergaitės, broliuko nebuvo, tik Emilija, Petronėlė, Julija ir Juzefa. Aš vidurinė po Petronėlės, gimusi 1845-tais gegužės 31 dieną. Krikštyta Šateikių bažnytėlėj kunigo Golmino.

Mes augdamos iš pat mažo padėjome motinai darbuotis – paukščius ganėme, lesinome, didesnės užaugusios milžome karves, sūrius darėme...

Žiemą tėvas mus mokė skaityti ir rašyti lenkiškai, kalbėti lenkiškai liepė, žemaitiškai draudė. Labiausiai buvome draudžiamos nuo draugavimo su lažininkų vaikais, kurie atnešdavo valgyti: nevalia mums buvo su jais nei susidėti, nei su mužikiukais šnekėti.

Kai mokė mus poterių, prisakymų, turėjome balsu rytą vakarą atsiklaupę kalbėti, o kai aš išmokau, leido jau ir patyliais kalbėti. Žiemą trobos gale visuomet tėvas pakabindavo ant gembės savo kailinius, tai aš po tais palindusi paklūposiu, kol Juzė sukalbės balsu – aš išlįsiu, irgi sukalbėjusi, bet tik patylėjusi. O vasarą, kai varys prie poterių, aš persižegnojusi klupt kieme po klevu ant žolės, paklūpojusi – „sukalbėjau poterius“.

Kuomet mokiaus skaityti – atsimenu: paėmus lementorių, reikėjo persižegnoti ir, atskleidus paskutinį lapą, ten padėtas eiles perskaityti:

Ruszczka, duch święty, dziateczki bić radzi,
Ruszczka bynajmniej zdrowiu niezawadzi,
Ruszczka napędzi rozumu do głowy,
Uczy paciorki, broni od złej mowy ir t. t.[15]

Tas to himno skaitymas man didžiausias nesmagumas: tankiausiai, apsipylusi ašaromis, skaičiau. Pasipriešinti neskaityti negalima, nes visuomet rykštė po balkiu pakišta riogsojo, ir su ta būčiau priversta skaityti.

Išmokus ant lementoriaus kaip žirnius berti, įstatė jau į maldaknygę; didžiausias man džiaugsmas, kad tos „ruščkos“[16] nebereikės kartoti.

Mano tėvai buvo labai dievobaimingi ir maldingi: dabojo mus nuo papiktinimo, nuo blogų kalbų... Atsimenu – sykį, besidračydama su mažąja seseria Juze, sušukau: „Ach ty Judaszu!“[17] Išgirdęs tėvas baisiai mane subarė už tą žodį, ką tik su rykšte negavau, už bausmę paklupdęs mane,

liepė tris „Sveika, Marija“ sukalbėti. O jau išgirstų paminėjus „dijablą“ ar „čiortą“[18], tai nežinau, kas bebūtų.

Žiemą vakarais ir gaidykstėmis[19] mama ir mergaitės verpė. Kas rytas ir kas vakaras verpdamos giedojo visokias litanijas, gadzinkas[20], karunkas[21] ir kitas šventas giesmes.

Į bažnyčią kas nedėldienį ar šventę, kad ir kažin koks oras būtų, visuomet tėvai važiavo ir mus vežėsi; visas sykiu negalėjo, tiek vietos vežime nebuvo, tai vežėsi po dvi pakaitais: vieną nedėldienį tos dvi, kitą antros dvi. Vasarą tankiai ir pėsčios ėjome. Bažnyčioje, žinoma, reikėjo melstis, nesidairyti į šalis, žiūrėti tik į altorių, kunigą ir knygą – maldas, litanijas skaityti. Aš bažnyčioje tankiausiai „Ražančių“ skaičiau, nes, perskaičius „tajemnyčias“[22] – maldas, reikia kalbėti dešimt sykių „Sveika Marija“, tas bekalbėdama vis šį tą pamatau: tai gražią skepetaitę kam ant galvos, tai gražų sijoną ar vaiką su gražia jupele[23]. Motina pakumščiuos:

– Nesižvalgyk, varnų neganyk!

– Rožančių kalbu, – atšaunu.

Septintus metus beeinant privedė pirmą sykį išpažinties. Senis kunigas Golminas pas mus tankiai atvažiuodavo, mano tėvų buvo labai mylimas. Jam atvažiavus, motina visuomet kvepiančią kavą virė pavaišinti...

Sykį kunigas mane paklausė:

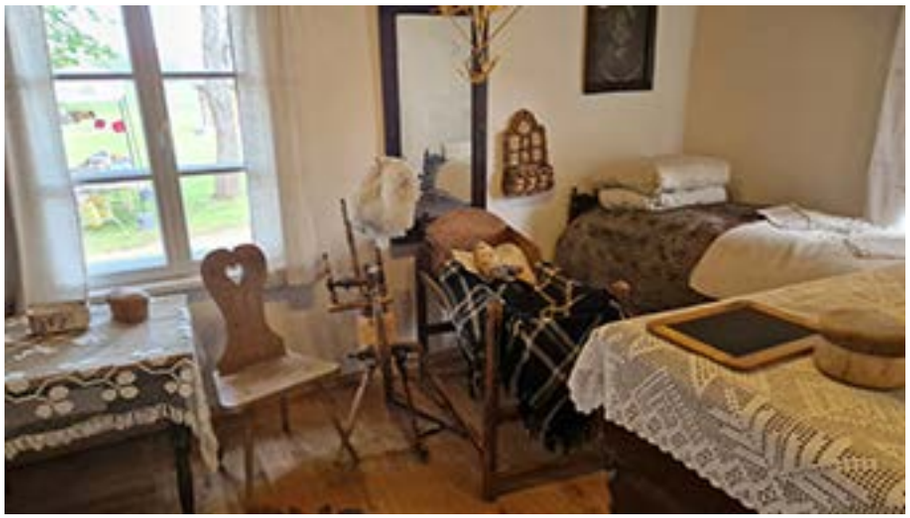

Žemaitės memorialinio muziejaus Bukantėje ekspozicijos fragmentas. Loretos Sungailienės nuotrauka

– Kas tave sutvėrė?

– Mama, – atšoviau.

Uždaviau kunigui tokį galvosūkį, ėmė man aiškinti apie dūšią, apie kūną ir dar, ir dar... Man, žinoma, nė motais kunigo pamokos, a nė klausau. Motinos nebuvo viduj, turbūt kavą virė; įėjusi įsikišo į kunigo kalbą, ėmė raminti:

– Ką čia, kunigėli, su ta kvaiše sau galvą suki – ji prisakymų mokoma; ot, atėjo ant seilės ir pasakė niekus, aiškinti, vargti neapsimoka. – Įpylė kavos, ir kunigas mane užmiršo.

Tas senelis mane pirmą sykį klausė išpažinties zakristijoj. Ką aš jam sakiau ar jis man – nieko nebeatmenu. Tik paskui liepė man pasilenkti, muštis į krūtinę – gailėtis už griekus[24]...

Zakristija buvo plytomis grįsta; aš pasilenkusi pamačiau po kunigo krėslu plytoje apskritą duobelę. Parvažiavusi namo pasakojau, kad zakristijoj žemėje yra labai gera duobelė – apskrita, riešutams mušti.

– Kame tu matei ir kaip?

– Ogi, – sakau, – kai pasilenkiau į krūtinę muštis, ir pamačiau po kunigo krėslu – tokia graži, apskrita duobelė, kaip tik riešutui įdėjus permušti...

Visi pradėjo juoktis; tėvo, rodos, nebuvo, nes motina ėmė barti:

– Kas tavo do spaviednė[25]? Kuomet reikia gailėtis už griekus, apverkti, tu apie riešutų mušimą misliji... Griekas taip daryti: į peklą[26] nueisi, turi iš to spaviedotis[27]...

– Na, iš duobelės spaviedotis, kaip aš ten sakysiu? – nusistebėjau. [...]

Aš, pramokusi iš tėvo, labai mėgau skaityti, bet pas mus nebuvo knygų: tėvas nepirko, turėjo tik senas lenkiškas maldaknyges.

Turėjau ir rusišką lementorių – pažinau raides ir žodžius paskaičiau; turėjau lenkišką dainų knygą. Dar ir žemaitiškų: „Živatas Jėzaus Kristaus“[28] ir „Sekimas Jėzaus Kristaus Tamošiaus a Kempis“[29]... Tai aš tas visas lenkiškas ir lietuviškas apsivartydama žiemą skaičiau. Taipgi rašyti mokė tėvas ant marmurinės lentelės. Vasaromis paukščius ganiau, ir vėl tos pačios knygos man rankose, mažne atmintinai išmokau.

(Nukelta į 42 p.)

Žemaitės memorialinio muziejaus Bukantėje sodybos želdinių fragmentas. Loretos Sungailienės nuotrauka

Bukantiškėj buvo labai gražios apylinkės: didelis sodas, aplinkui prūdas, pakalnėj malūnas; laukai, pievos; visur keliukai, topoliais apsodinti...

Vasarą labai dažnai grapiukai, grapikės atvažiuodavo pas mus pasivaikščioti, palakstyti. Pas juos buvo mokytoja prancūzaitė – su ja ir tarp savęs vaikai vis prancūziškai šnekėjo. Man įdomu, ir visų klausinėjau: „Kodėl grapiukai taip kalba, kad negalima suprasti?“

Paaiškina man kaži kas: „Kad ponų tokia mada– šnekėti kitaip, kad mužikai nesuprastų; dėl to ir grapas parvežė prancūzaitę vaikams mokyti nesuprantamos kalbos...“

Aš manau: „Jeigu mūsų grapai mokosi prancūziškai, tai tenai dideli ponai turbūt mokosi žemaitiškai, nes ir prancūzaitė nemoka žemaitiškai nei lenkiškai, – kiti tenai irgi tos kalbos nesupranta. Na, kai aš užaugsiu, manau, važiuosiu į Prancūziją ir ponų vaikus mokysiu žemaitiškai, kad jų žmonės nesuprastų, o sugrįžusi atgal, visus lažininkus išmokysiu prancūziškai, kad suprastų, ką ponai kalba“.

Lažininkų labai gailėjaus. Daug girdėjau apie visokias jų skriaudas. Pasakojo, jog plungiškiuose atsiradęs koks mokytas žinovas, daug visur toli buvojęs, daug girdėjęs, matęs ir žinąs. Tas pradėjęs plungiškius žmones kurstyti, sakyti, kad nemokėtų donio, neitų lažo, neklausytų ponų... nes tai vis ponai iš savo galvos žmones spaudžia ir mokesčius lupa... O jis nuo paties karaliaus žinąs, kad žmonėms viskas dovanota... Nuo visų priedermių, mokesčių ir lažo esą žmonės per karalių atleisti...

Tuomet Plungės dvarai, girios ir žmonės priklausė grapui Zubovui. Pats ponas čia negyveno, buvo tik kamisoriai, urėdai, laučiejai... Žmonės prikurstyti ėmė šiaušti, nebeklausyti dvarų, nebemokėti mokesčių... Už tą žmonių maištą partraukė kareivius ir ėmė kaltininkus plakti.

Nežinau, kas ir kaip tuos kareivius partraukė, tik mūsų lažininkai pasakojo, kad Plungės vaitą[30] negyvai užplakė, o vaitienei šimtą rykščių įrėžė.

Daug kaltininkų priplakė, net dvaro kiemas buvęs visas kruvinas... Girdėjau pasakojant ir verkiau, kam tuos žmones plakė, dėl ko ne tą, kurs pakurstė. [...]

Nežinau, kiek metų turėjau, tik poterius jau mokėjau, susirgo mano motina. Buvo kunigas, prieangyje bobos giedojo, buvo daktaras ir daktarienė buvo. Vakare mama pradėjo mirti... Sustūmę mus pas lovą, suklupdė, liepė poterius kalbėti, melstis, kad mama pagytų. Mama atsigavusi liepė eiti gulti. Teta Barbora vis mus baugino:

– Kad nesimelsi, mama numirs, papunis[31] parves močeką[32], pamatysit, kaip jus lups...

Aš sau manau ir sakau:

– Didelė kupeta, kad mama numirs, papa parves mums už močeką panelę Domicėlę, bent man pasiūs tokį kepaliušą[33], kokį pati dėvi... O mūsų mama pati kuskelėmis[34] gobstosi ir mus gobsto...

Bet nesulaukiau nei mamos mirties, nei močekos, nei kepaliušo. Neturėjau dar dešimties metų, kaip vieną sykį vakare svetimas žmogus atnešė tėvui grometą[35]. Toks nepaprastas atsitikimas mūsų nusistebėjimą sukėlė. Tėvas, perskaitęs grometą, nuliūdęs pasakė:

– Mano brolis Stanislovas, jūsų dėdė, miręs. Čia kvietimas į laidotuves...

Rytą tėvas išvažiavo. Po kelių dienų parvažiavęs pasakojo, kokios iškilmingos buvusios laidotuvės, kiek kunigų, kiek svečių, ponų, žmonių daugybė į kapus lydėjo... Palaidojus kokie iškilmingi pietūs buvę, kaip gėrę, ką valgę, kaip šnekėję... Kiti apsigėrę susibarę... Daug daug pripasakojo... Sakė, kad brolienė, mūsų dėdina, žadėjusi kuomet pas mus atvažiuoti, vaikų pasižiūrėti.

Dėdinos esančios penkios dukterys. Vyresnioji labai mokyta, Vilniuje baigusi pensioną, mokanti vokiškai, prancūziškai ir partapijonu[36] skambinti. Dabar mokanti mažesnes savo seseris. [...]

Aš džiaugiuosi, net į aukštą šokinėju, turinti kaži kur tokią seserį giminaitę, kuri moka taip, kaip grapikės, kalbėti, kuri mokėsi Vilniuje ir pabaigė pensioną... Vis svajoju ir laukiu, kuomet ji pas mus atvažiuos.

Nesulaukdami dėdinos atvažiuojant, tėvai nutarė pirmi pas ją nuvažiuoti. Paskyrė mus dvi vidu-

rines vežtis. Vyresnioji reikalinga namie pasilikti, o mažoji Juzė dar kvaila... Na, ir rengiamės.

Mama iškepė pyragų, pripjovė viščiukų; sūrių, sviesto, duonos pridėjo visą skrynutę, kitą pridėjo drabužių – parėdnių savo ir mūsų. Juk tai nemaža kelionė – šešios mylios ir pusė[37]: ne juokai...

Kelionei apsirengėme prastesniais drabužiais– gali lietus užpulti... Pakinkė tris arklius į didžiąją briką, pavarė iš lažininkų vežėją, išmintingą, ištikimą vyrą Juozą Švelnį naktimis arklius daboti... Gal priseis porą naktų panakvoti. Mūsų rugius nupjovė, į gubas sustatė: kol išsistovės – parvažiuosim suvežti...

Iš vakaro viską susitaisėm – išsivanojom, galvas išsitrinkome. Rytą tėvas sužadino mus saulei tekant; sukilome greitai, apsitaisėme spėriai, užkandome ir persižegnoję leidomės į kelionę.

Diena karšta, arkliai putoja, tankiai reikia girdyti, pakeliais, pakrūmiais pasiganyti, užkąsti... Apylinkės nepažįstamos; per Plungės miestą išilgai važiuojam – karčemos, krautuvės, paskui dvarai, miškai, sodžiai... Mums įdomu, tėvas žino ir pasako, kokio pono dvaras, kaip vadinasi sodžius, malūnas... nematyti negirdėti vardai. Dairomės, stebimės... Nors taip gaišavome, bet nuvažiavome per pat pietus.

Mano buvo pirma tolimesnė kelionė: turėjau vienuoliktus metus. Mano motinai pasiprašius, mergaitės nuvedė mus ant aukšto persirėdyti; pasakė, kad esą svečių, pietus valgo. Mes apsitaisėm, nuėjom žemyn.

Pilni pakajai[38] prisklidę svečių: ponių, ponų, panų ir vaikų. Dėdina tokia gera: nubučiavo mus, numylavo, su savo mergaitėmis supažindino, liepė pasibučiuoti, susodino mus pietų. Valgiai man labai nepatiko; padėjusi šaukštą, nuėjau šalin.

Poliusia, apsikabinusi mane, aiškina:

– Negražu nuo stalo keltis, kol kiti tebevalgo; nors nenori valgyti, bet reikia sėdėti, kol visi pavalgys...

– Mes nesėdime – sakau: – kas pirma pavalgo, pirma nueina.

– Pas mus darysi kitaip: nesikelsi nuo stalo pirmoji...

– Ar Vilniuje taip daro? – Žinoma, sėdi visos, kol paskutinė pavalgo...

– Na na, – manau sau, – ir čia naujas išmislas...

Paskui svečių vaikai ir namiškės mergaitės mudvi pasigrobė į savo būrį. Lakstėme po sodą, žaidėme: labai buvo linksma, tik mūsų drabužiai kliudė. Kiti vaikai, mergaitės, trumpais, iki kelių sijoniukais,

Žemaičių viralinės-kamino reikmenys restauruotame gimtajame rašytojos Žemaitės (Julija Beniuševičiūtė-Žymantienė) name Bukantėje. Loretos Sungailienės nuotraukos

bateliai ploni... o mano batai šikšniniai[39], dideli, išaugtinai pasiūti, sijonas ilgas, po kojų painiojasi, negaliu pavyti vaikų, nė sugaudyti.

Viešėdama pas dėdiną, su mažosiomis mergaitėmis po kertes belandydama, pastebėjau, kad jie turi labai daug knygų.

– Ar jūs visas perskaitote? – paklausiau Anetkos.

– Kas jas skaitys, – atšovė, – mes neturim laiko: reikia lekcijas mokytis, kur Poliusia užduoda... Vasarą vakacijos – irgi nenorim skaityti... taip sau guli.

Aš, vieną atskleidusi, ėmiau skaityti, žiūrėti. Ji, ištraukusi man iš nagų, pasišovė paaiškinti. Pamačiau, kad ji vos paslebezuoja[40] žodį, o aš kaip žirnius beriu. Metė man iš nagų knygą:

– Čia ne mums, – sako, – kartais kas iš svečių paėmęs paskaito: dėl to daug sukrauname pasieniais.

– Čia Kraševskio[41], – rodo į krūvas knygų, – čia Adomo Mickevičiaus poezijos... čia Marija Malčevskiego[42]...

Nusivedė mane šalin.

– Aha! – manau sau, – tu nemoki gerai skaityti, kad neskaitai per žiemą.

Paviešėję pas dėdiną porą dienų, svečiai nusimaži-

(Nukelta į 44 p.)

Žemaitės memorialinio muziejaus Bukantėje ekspozicijos fragmentas. Loretos Sungailienės nuotrauka

no, ir mes rengėmės ant namų. Dėdina prižadėjo priimti mane mokytis, kai prasidės mokslas rudenį: duos žinią, kuomet mane atvežti.

Važiuojame namo visi patenkinti. Vežėjas pasakoja, kaip gerai jį valgydinę: viešėjęs kaip per Velykas ar kokiame baliuje – mėsos kasdien, dargi ir arbatos saldžios su pyragu gavęs. Arkliams pašaro ir miltų davę, naktį nereikėjo ganyti...

Parvažiavus namo, kitos kalbos mums nėra, kaip tik apie vaišes pas dėdiną – apie jos mergaites, apie jų parėdnes[43], kaip išrodo, kuri gražesnė, ką kuri pasakė... Na ir, mažiausias smulkmenas atsimindama, pasakojau Barborai, džiaugiausi, kaip pas dėdiną gerai!

– Na na, palūkėk, – man sako, – kai reikės mokytis, ir į raudą ištiksi... Ten ne taip, kaip papunis mokė...

Motina pradėjo rūpintis mano rūbais, kokius reikės sutaisyti man į mokslą. Bet dar iki rudens yra laiko – paspės prirengti panašius į dėdinos mergaičių.

Sykį parvažiuojame iš bažnyčios – bestovįs kieme arklys, ratukuose pakinkytas, besąs svetys, pasisakęs tėvo brolio Domininko sūnus Stanislovas. Jaunas, gražus vaikinas. Iš Barboros pasakojimo jau girdėjome apie Domininko Stasį, kurį jo motinos brolis, Šiaulių advokatas Paulauskis, atsiėmęs mažą, leidęs į mokslą... Stasys sakėsi atvažiavęs pas mus, pasiųstas dėdinos pasakyti, kad šį rudenį dar manęs nevežtų mokytis: šiemet dar negalinti priimti, nes ir be manęs bus šešios mokinės – Poliusia nevalios daugiau mokyti. Mane paliko kitiems metams: tegul užaugsiu didesnė, geriau mokslą suprasiu...

Kaip dėdina liepia, taip turime daryti...

Šiemet neberūpės jau nė mano rūbai. [...]

Viešėjo jis pas mus keletą dienų. Vaikščiojome, lakstėme po pievas, mišką, uogavome, sode ant žemės voliojomės. Aš, jau pradrįsusi, paklausiau:

– Stasy! Nedėlioje atvažiuodamas bažnyčioje buvai ar važiuodamas rožančių kalbėjai?

– Stasy! Nedėlioje atvažiuodamas bažnyčioje buvai, ar važiuodamas rožančių kalbėjai?

– Kvailas tavo klausimas, – ėmė juoktis Stasys,– aš, ratukuose važiuodamas, vos pavariau arklį, o pakinkius į bažnyčią, kaip jis patrauktų?

Susisarmatinau[44] išjuokta, teisinausi:

– Je! Bėda, mus mokė, kad šventą dieną mišių neklausius bažnyčioje – nevalia važiuoti...

– O mat aš be mišių ir be bažnyčios dėlto atvažiavau, – juokėsi, – niekas man nekliudė.

– Užtai turbūt rožančių kalbėjai?

– Taip, kalbėjau rožančių, kraudamas velniais, nepavarydamas arklio, – juokiasi, – mat, mano ražančius geresnis už tavąjį...

Pasibaisėjau iš tokių Stasio juokų: kaip jis nesibijo tos baisiosios peklos, iš velnių juokus vedžioja. Nepatenkino manęs Stasio juokai, tėmysiu jį toliau.

Sykį riešutavę parėjom vėlai; pavargę, sušilę, besikarstydami po lazdynus, skubėjome gulti. Bet reikia poterius sukalbėti... Kniostelėjo: kaip Stasys darys? Pro durų plyšį žiūriu, ar kalbės poterius. Kur tau! Nusimetęs drabužius, krito į lovą, net nepersižegnojęs. Aš, patyliukais prislinkusi pas jo lovą, sakau:

– Stasy! Tu be poterių užmigsi. Velnias ateis naktį – pagaus.

– Kvaila! Tave su poteriais greičiau pagaus. Eik gulti!..

Sugrįžusi pas savo lovą, Stasį pamėgdžiodama, greitai nusimečiau drabužius, kritusi į lovą, tuoj užmigau.

Tokia buvo mano gyvenime pirmoji bedievystės sėkla. Nors man tankiai ateidavo į galvą klausimas: Kokia tam Dievui nauda, kad žmonės nevalgo mėsos nei pieno? Arba kas nauda Dievui, kad žmonės liežuviais plaka – „Sveika Marija“, „Tėve mūsų“ ir kitokias maldas? Gali Dievui nusibosti vis tą patį iš tiek svieto

Žemaitės memorialinio muziejaus Bukantėje ekspozicijos fragmentai. Loretos Sungailienės nuotraukos

bažnyčioje girdėti – negali suspėti nė visų prašymų išpildyti. Bet panašiu klausimu nė per pusę lūpų nevalia balsu prasitarti. „Griekas, nueisi į peklą... reikia spaviedo – iš tokios mislės, o nesiliausi – tuoj rykšte gausi...“ – tuoj tokius grasinimus nuo tėvų ir nuo Barboros išgirsi. O čia Stasys, negana mane išjuokė, dargi ir pats nekalba poterių ir sakėsi niekuomet nepasninkaująs: tuomet jam esąs pasninkas, jei neturįs ko pavalgyti: o gavęs – didįjį penktadienį valgąs mėsą, o per Velykas silkę...

Stasys išvažiavo. Paskui aš drąsiau išsisukinėjau nuo poterių ir pasninke, kur užklupdama mėsos, varškės ar smetonos, pasislėpdama valgiau, nebebijojau velnio pagaunama. Tik liko dar baimė: – Kaip bus po mirties? Ką pasakys Dievas paskutiniame teisme?

To pabūgusi, kartais vėl poteriavau. O išsisukinėti nuo poterių labai man sekėsi. Vasarą vakare atsiklaupsiu ant minkštos žolelės po klevu kieme; paklūpojusi valandėlę, atsivėdinsiu; nusibodus klūpoti, pasidaužysiu kumščiu į krūtinę, pabučiuosiu kvepiančią žolelę, dar klevo žievę pabučiuosiu, kame aukštai buvo Dievo mūka[45] prikalta, dar pasivoliosiu ant rasotos žolelės ir peršokuosiu viena koja per kiemą, – sakysiuos, už visas brostvas[46] sukalbėjusi poterius.

Per žiemą mokytis man nebėra ko: skaityti lenkiškai ir žemaitiškai gerai moku, jau ir rusiškai neblogai paskaitau ir vokiškas raides[47] pažįstu; rašyti, skaičiuoti šiek tiek jau moku. O vis tą patį berašant, nė kokios naudos, tik popieriaus daug pripeizoju: „Tai vis pinigai kaštuoja[48]“... – nutarė tėvas.

Kad dykai laiko neleisčiau, davė man pakulas verpti – storai, kol išmoksiu, prie ratelio priprasiu... Nusibodus verpti, kojines virbalais nėriau ir vasarą, viščiukus nuo varnų ganydama, taipgi nėriau. Man sakė, kad reikia mokėti viską sau pasidaryti... Siūti irgi mokiaus. Motina sakė, kad kiekvienai mergaitei reikia mokėti adatą valdyti, susilopyti ar ką pasitaisyti – nežiūrėti į svetimus nagus... Mat, vienas siuvėjas mirdamas liepęs jam adatą paduoti; paėmęs, bučiavęs ir dėkojęs, jog per adatą einąs į dangų... Mat siuvimas ne tik žemėje reikalingas, bet per adatą galima ir išganymą gauti.

Per žiemą verpiau, siuvau, nėriau; pavasarį vėl prie paukščių – lesinau, ganiau.

Pavasarį atvažiavo pas mus dėdina su trimis mažosiomis dukterimis ir Stasys sykiu. Jau su mėlyna apykakle – studentas. Džiaugėmės, mylėjom, vaišinom, kuo beišgalėjom. Buvo labai karštos dienos – ėjom maudytis į upelį už malūno. Jei malūnas sukasi, tai vanduo per akmenis srauniai bėga. Naktį mes su dėdinos mergaitėmis miegojom daržinėje ant šieno... Labai smagu buvo su mergaitėmis ir Stasiu per dieną lakstyti... O labiausiai džiaugiausi, kad visi lažininkai pamatys, kokią turtingą mes turime dėdiną: net karietoje atvažiavo... Dabar jau dėdina liepė mane atvežti rudenį, kai prasidės mokslas. Pasakė motinai, kokius drabužius man pataisyti – panašiai, kaip jos mergaitės dėvi – trumpus, su kelnaitėmis. Už mano laikymą ir mokslą susirokavo užmokėti 25 rublius į metus. O švenčių – Kalėdų ir Velykų – ir per vasarą tėvas mane parsiveš namo.

Dėdina su mergaitėmis išvažiavo. Stasys pasiliko pas mus dar kelias savaites. Kiek įdomių ir stebėtinų dalykų pripasakojo mums Stasys iš savo kelionės iš Maskvos namo. Nuo Maskvos iki Peterburgo esąs jau įtaisytas geležinis kelias, lygus kaip stalas, tiesus kaip styga: patiestos geležys tekiniams[49] rietėti. Važiuoja be jokio arklio, yra tik geležinis pečius: tą pakuria, padaro garą, tas ir traukia visą eilę suka-

(Nukelta į 46 p.)

bintų vežimų. O tie vežimai didesni kaip lažininkų trobos, su lubomis, stogu ir langais. Į tokį vežimą sutelpa daugiau kaip dvidešimt žmonių: suoliukai pataisyti žmonėms sėdėti, o veža stebėtinai greitai.

– Pamislykit, – sako, – iš Maskvos į Peterburgą šimtas mylių, o mes geležies keliu važiavome tik tris dienas... Smagu. Kur apsistoja, į stotį ar į miestą pašauni, nusiperki sau valgyti... duonos, sūrio... Važiavę keli studentai – valgyti gavę, bet miegoti nėra kur, tai naktį palindę po suolu ir ant grindų išsimiegoję... Važiavusios ir panos, bet jos nedrįso po suolu lįsti, sėdomis tik snausti tegalėjusios.

Išsižioję klausėmės apie tokius stebuklus – be arklių rieda vežimas su tiek žmonių?!

– Jei Stasys nemeluoja, – sako Barbora, – tai jau pildosi sūdnos dienos pranašystės... juk ir Antakristus važinės su geležiniu pečium ir degins žmones. Ot, sulaukėm! Mat jau žmonių griekų prisipildė miera[50]!

– Gali širdis pykti, galva suktis, taip greitai vežant,– sako mama, – aš niekaip nesėsčiau į tokį vežimą.

O aš manau:

– Kad tik kas mane vežtų!..

Iš Peterburgo plaukęs vandeniu į Rygą – irgi smagu.

– Niekur krašto nematyti, – sako, – vanduo ir vanduo. Tupi ant vandens lygu žąsis, nesijauti – plauki ar vietoje tupi... vėjas tik pasupa, kartais net per daug...

Iš Rygos parvažiavęs pačta[51]...

– Tokia tolybė kelio, – sako Stasys, – o prie gerų įtaisų tik dvi savaites tetrukau kelionėje, o yra apie du šimtai mylių kelio...

Stasys atsivežė daug knygų, prisidėjo ant staliukų, kitas nešėsi į sodą ir atsisėdęs skaitė. Aš seilę rijau ir čiupinėjau tas knygas, bet visos tik rusiškos, o aš mažai tegaliu paskaityti ir mažai tesuprantu. Paskui Stasys susipažino su mūsų kaimynu Endriejauskiu, tas turėjo daug visokių knygų, daugiausia lenkiškų. Stasys parsinešdavo po kelias ir man leido skaityti. Paskui ir be Stasio kitais metais gavau iš Endriejauskio knygų pasiskaityti.

Prieš Stasiui atvažiuojant buvau susidraugavusi su mano amžiaus mergaite, kuri atnešdavo valgyti lažininkui. Atsimenu kaip šiandien. Bimbalynėje mirė Norvaišienė; mes nuėjom į budynę[52] pagiedoti. Mačiau, kaip Onikė verkė, klykė, ant negyvos motinos kojų užsigulusi. Kas norint atplėš ją, nuves šalin – ji vėl įpuolusi kris motinai ant kojų ir uždykdama verks. Man liepė giedoti iš kantičkų. Kai tik Onikė sukliks, ir mano balso nebėra – ašaros tik rieta, nosį šniurkščioju. Giedoti nebegaliu – taip man gaila Onikės.

Paskui mergos lažininkės pasakojo, kad Norvaišas veda: negali be šeimininkės būti; nors mažas vaikas liko, bet naujai Norvaišienei nebus vargo...

Rokavo mergos:

– Onikė dabos vaiką ir valgyti atneš į lažą, tik, žinoma, reikia Onikę kartais sustramužyti[53]... Tykojau Onikę pamatyti. Kai atnešė valgyti, tuoj paklausiau, kokia jos naujoji motina, ar smarkesnė už mirusiąją?.. Onikė paklausta nuraudo, ir akys pasruvo ašaromis. Nieko nepasakius, nubėgo. Aš, nuėjusi į sodą viščiukų nuo varnų ganyti, verkiau. Onikės ašaros man akyse stovėjo... „Kokia ji turi būti nelaiminga, – maniau, – kad paklausta ėmė verkti. Kaip jai reikia vaiką daboti ir valgyti nešti?.. Kaip ją ta močeka ragana bara, su rykšte plaka... pieno nei sviesto neduoda“... Apie visokias Onikės skriaudas manydama, verkiau. Kuomet tik pamačiau Onikę atnešus valgyti, tykojau su ja susieiti, pašnekėti ir pasislėpus uogų ar obuolių jai pakišti. Šnekėti ilgiau bijojau, kad mama nepamatytų; nebeklausinėjau Onikės apie močeką: žinojau, kad pikta, nedora... Nors niekas man nesakė nei Onikė nesiguodžiojo... bet negali būti gera dėl to, kad močeka ir Onikę skriaudžia.

Užtai aš, Onikę paguosdama, skubina savo vargus pasakojau: kaip, išėjusi iš darželio, užmiršau vartelius užkabinti, kaip paršeliai sulindę jurginus, rūtas iškniso, kaip man Emilka taip skaudžiai sudavė į kuprą, net verkti pradėjau...

Kitą sykį, rugius vežant, nepasergėjau, kaip kalakutai nulėkė pas daržinę: vieną kalakučiuką ir numynė arklys... Mama baisiai barė, ką tik su rykšte negavau už nedabojimą[54] kalakutų: o tie tokie nedori, taip sunku nudaboti, laksto kaip nelabieji...

Kuomet tik Onikę gavau susieiti, vis panašius vargus pasakojau, kad žinotų, jog ir aš tokia nelaiminga, kaip ir ji. Prie to vis pasislėpdama pakišdavau jai uogų, obuolių ar grūšių[55]. Ji man kartais atnešdavo riešutų kišenėje.

Toliau pasidarėm labai artimos draugės. Nelaimei, sykį man, bemėtant obuolius per tvorą iš sodo Onikei, nutvėrė mano tėvas. Parsivedęs mane už rankos į vidų kaip vagilę, pasišaukė motiną, liepė patūrėti ir su rykšte skaudžiai mane nuplakė už vagystę.

– Dabar tu obuolius pradėjai vogti, – sako, –

paskui pradėsi ir didesnius daiktus vogti, labiausiai, atidavus į svetimas rankas, gali pasileisti vogti. Nuplakęs liepė rykštę pabučiuoti ir jam į ranką. Man beverkiant, motina irgi pamokslus davė, barė, sakė, kad ne tiek dar reikėjo įrėžti už tokį darbą...

– Tėvas obuolius renka, veža į turgų, pardavoja, vargsta, o tu pasivogusi laidai per tvorą lažininkų vaikams... Su piemenimis susidedi: ar tu turi bent už gražį proto? Žinai, kad griekas: kasdien kalbi „penktas, nevok“... Kitas griekas tėvų neklausyti, turi spaviedotis, pasitaisyti. Sugausiu kitą sykį su piemenimis, su lažininkų vaikais belakstant, tai pati nuraižysiu iki kraujo, kad kitaip neklausai.

Apibarusi išvarė mane prie paukščių.

Aš, atsisėdusi sode, verkiu ir galvoju: „Visi sako, kad Dievas teisingas ir mielaširdingas; kodėl Dievas mano tėvų nenubaudžia už plakimą manęs taip nekaltai?.. Anokia čia ne vagystė? Supuvusius obuolius per tvorą išmesti? Krūvos obuolių svirne pūva, supuvusius išrenkame, kiaulėms išpilame krepšiais. Ir tie keli, kur išmečiau, būtų supuvę, būtų buvę kiaulėms išmesti, kaip aš Onikei... Dievas mato mano nekaltybę, o nenubaudžia tėvų, netrenkia perkūnas?..“ Liepė spaviedotis, na, kaip aš sakysiu tokią ilgą istoriją apie supuvusius obuolius? [...]

Na, išpažintis, tai išpažintis; man tik išeis į gera, manau. Bet kaip čia atkeršyti tėvams už mano skriaudą – plakimą nekaltai. Sako, kad po išpažinties, po Komunijos, žmogus, palikęs be nuodėmės, ko tik nori, gali iš Dievo išmelsti... Kai eisiu išpažinties, galvoju, po Komunijos melsiuos, prašysiu Dievo, kad mano tėvams atkeršytų. Dievas žinos, kaip nubausti, kad manęs daugiau su rykšte neberaižytų...

Rudenop, kai jau laikas mane į mokslą vežti, apsiuvo, aprėdė kaip dėdinos mergaites. Žaliąją skrynelę pridėjo daugiau drabužių, skalbinių, patalynę surišo.

Išvažiuojant teta Barbora, mane apsikabinus, apsiverkė. Nusistebėjau – ko: aš, taip gražiai parėdyta, tik džiaugiuosi – ko čia verkti? Nuvežė mane su visu kraičiu ir paliko.

Prasidėjo mano mokslas – ne juokais.

Mokykla – kambarys ant aukšto. Aslos viduryje stalas, pasieniais keturios lovos ir du šėpukai[56] knygoms susidėti. Mes šešios mokinės. Mokytoja– vyriausia dėdinos duktė, susodino mus aplink stalą, kiekvienai paskyrė vietą. Ant sienos iškabino popierių su nurodymais visai savaitei – kokią dieną kokios

Šėmų dvaro gyvenamasis namas, kuriame paauglystės metais pas savo tetą gyveno ir mokėsi rašytoja Žemaitė. Dailininkas Gerardas Bagdonavičius. XX a. II p. Kūrinys saugomas Šiaulių „Aušros“ muziejuje, ŠAM D–T 4968. Šėmų dvaro sodyboje iki mūsų dienų pastatų neišliko

lekcijos[57], kas prieš pietus, kas po pietų. Kas savaitė viena paskirta dižurna[58] tvarkos prižiūrėti. Prieš pradedant mokslą, kasdien mes sustojame kiekviena savo vietoje, dižurna perskaito ar atkalba balsu maldą prieš mokslą, persižegnojame, visos susėdame: turime sėdėti kaip bažnyčioje. Visos mokinės pernykščios, aš tik nauja, kvaila: visos iš manęs šaiposi.

Prasideda mano egzaminas:

– Ką tu moki?

– Moku skaityti, rašyti lenkiškai, truputį skaityti rusiškai ir nedaug vokiškai...

– Kas tave mokė?

– Lenkiškai ir rusiškai tėvas mokė, o vokiškai Petrusia. Ji pas mokytoją vokietę mokėsi ir man parodė raides ir kaip ištarti.

– Kokias knygas skaitei?

– Maldaknyges, lementorius[59], „Žyvatą Jėzaus Kristaus“.

– Žemaitiškas! – nusistebėjo mokytoja.

– Aha! Dėl to tu taip blogai kalbi lenkiškai, kad su žemaitiška sugadinta... Daugiau man nė į rankas žemaitiškos, atmink! – pagrasino mokytoja.

– O gramatikos, geografijos, aritmetikos nesimokei? – Nemoku, niekas nemokė...

– Tai tu nė dešimties nesuskaitai, nė ličbų[60] nepažįsti?

Visos pradėjo iš manęs juoktis, man kakta užkaito.

– Dešimtį suskaitau ir ličbas pažįstu, – sakau.

(Nukelta į 48 p.)

Rašytojos Žemaitės tetai priklausiusi Šėmų dvarvietė ir jos namas 1955 metais. Vito Valatkos nuotrauka, saugoma Žemaičių muziejuje „Alka“, ŽP-F 720/3

– O prancūzišką kalbą girdėjai, raštą matei?

– Taip, tankiai girdėjau grapikes šnekant prancūziškai ir gazietą mačiau. Grapikių mokytoja man atidavė... popierius didelis, su paveikslais, ir raidės tokios pat...

– Gerai. Kokia lekcija dabar pažymėta? – paklausė dižurnos.

– Aritmetikos, – atsakė ir padėjo kiekvienai marmurinę lentelę rašymui.

Mokytoja ėmė aiškinti, kad vienetai rašomi po vieną iki 9, o dešimtys rašomos jau iš dviejų skaitmenų iki šimto. Šimtai rašomi po tris skaitmenis iki tūkstančio, tūkstančiai jau iš keturių skaitmenų... Aiškino ir liepė gerai įsidėti.

– Ką tu čia man pasakoji? – manau, – aš tą viską moku...

– Ar supratote? – paklausė.

– Suprantam, suprantam... – Dabar kiekviena savo lentelėje parašykit skaičių – „šimtą vieną“ – ir man parodysit. Visos parašė 1001, o aš parašiau 101. Vėl aiškina, kad čia keturis skaitmenis parašė, tūkstantį vieną, šimtas turi būti tik trys skaitmens...

– Pernai mokėtės... Visos rašė, vargo, prakaitavo, mano parašymo mokytoja nerodo, ir nė viena neparašė teisingai...

– Kaip jums ne sarmata[61]? – barasi mokytoja, – mat Julka pirmą sykį girdi ir suprato, o jūs ne...

Paskui kitos lekcijos: skaitymas, rašymas man nė po kam, už visas geriau mokėjau. Geografiją irgi greit supratau.

Sunkiausia buvo mokytis gramatikos, labiausiai prancūziškos: nieko nesuprasdama, kaip špokas[62] atmintinai žodžius kaliau.

Kaip jau minėjau, pas dėdiną svečių netrūko. Nebuvo tos dienos, kad kas neatvažiuotų. Besimokydamos išgirsim bildesį vežimo, tuoj ir beatlekianti mergaitė:

– Panele! Prašom prie svečių... Tas ir tas atvažiavo...

Mūsų mokytoja, liepusi mums rašyti ar skaityti, pasitaisiusi plaukus, nueis prie svečių.

Mes jau žinome, kokie svečiai, ar ilgam. Jei svečiai iš toliau, kokios ponios – tuoj metame knygas, taisomės, šukuojamės – žinome, kad reikės su svečiais pasimatyti per arbatą ar vakarienę; o jei svečiai artimi, paprasti, žinome, kad greit išvažiuos, tai sėdime prie knygų, o kiek mokomės – mums žinoti. [...]

Taip mokiausi trejus metus. Vasarą visuomet važiavau namo, ir švenčių – Kalėdų, Velykų. Jei kelias būdavo geras, atvažiuodavo manęs parsivežti; kartais ir pas dėdiną šventes praleisdavau.

Mokė mus visokio mandagumo, apsiėjimo, manieros, šokių... Visko mokė į gerą, nuo blogo perspėliojo, bet manęs nuo melavimo neatpratino.

Iš pat mažo pati iš savęs labai gudriai mokėjau pameluoti, ką blogo padariusi – išsiginti, išsisukti... Nors mane motina ar vyresnės seserys tankiai sugaudavo bemeluojant, gėdindavo, sarmatindavo, ir aš prisižadėdavau niekuomet nebemeluoti, tik teisybę sakyti, bet nė justi nepasijusdavau, kaip vėl by ką pamelavusi.

Mažesnė už mane sesuo Juzė buvo menka, sargaliota, labai mamos lepinama. Aš jai visokių juokų pridarydavau: jai duotą kokį gardumyną pagavau, prarijau, arba ją pačią apsuksiu, patampysiu; ji pradės verkti, skųstis – išsiginsiu, išsimeluosiu: „Nieko nedariau, nemačiau...“ Taip pat ir mokytis nuvežta: man pameluoti, kaip sakoma, tik padavai. Ką padarius, išsiginti puikiausiai moku... „Nemačiau, nežinau, neėmiau...“ [...]

O dėdiną girdėjau mane teisinant:

– Ko čia norėti? Su mužikiukais užaugusi, draugavusi, bene ko doro galėjo išmokti... Dar gerai, kad tik meluoti teišmoko, o ne ko blogesnio...

Paskui dėdinos duktė, mūsų mokytoja, ėmė sirginėti, mažai tegali mokyti, o labiausiai reikia su svečiais ir bevažinėjant į svečius sugaišti – nėra laiko kuomet mus mokyti. Dėdina į jos vietą pasamdė mokytoją iš Vilniaus, iš „Vizitkų“[63] vienuolyno mokyklos, lenkę. Taip pat paėmė svetimas tris mokines, dėdinos mažosios vėl trys – šešios mokinės: taip su mokytoja buvo suderėta... Nebeliko mano

mokslui vietos. Bet manęs dėdina nuo savęs neišleidžia: liepia skaityti, rašyti, pačiai lavintis. Kartais mokytoja neatsisakys ką paaiškinti, kartais Poliusia, buvusi mūsų mokytoja, laiko turėdama, parodys, ko paklausiu, sykiu padėsiu ką nors prie namų ūkės.

Pamažu palikau sykiu panelė, tarnaitė, šeimininkė, pasiuntinė, siuvėja. Kur kas norėjo, ten galėjo mane prirokuoti: kame kas sugaišo nuo kokio darbo, ten reikia man stoti; atvažiavo svečių – man patarnauti, jei nakvinai – lovas pakloti, viską sužiūrėti; kartais pietus išvirti ir sykiu į stalą sėsti. Prireikė ko pirkti – lėk į kaimą ar pas kumečių bobas sviesto, smetonos ar kiaušinių parneši, o čia, žiūrėk, jau kitas koks darbas laukia – obuolius rinkti, džiovinti, bites daboti, uogas virti... Nežinosi, iš kur koks darbas tau išlįs. O pasiūti baltinius, sulopyti visiems – vėl mano darbas... Paskaityti ar parašyti tik laiko gavau vakarais, kai tie prailgėjo... O jei kuomet svečių yra, tai ir vakaras užimtas. Jei jaunuomenės atvažiuoja, reikia ir man sykiu žaisti, šokti... Ne sykį, pabėgusi nuo šokių, nešiau tacą[64] su uogomis ar konfitūrais[65] svečiams, mat namiškėms panelėms neišpuola patarnauti – tai mano priedermė, nes kambarinė buvo maža, kokių 14-kos metų: jos pareiga man pavesta pildyti...

Bet man buvo linksma, smagu. Vasarą su jaunimu lakstėme uogauti, grybauti, namie mokėmės šokti, žaisti, o apilsusios kortomis lošėme, kol mane nepašauks prie kokio darbo. Vasarą kartais nuvažiuodavau pas tėvus, bet neilgam: tuoj dėdina beparašanti, kad grįžčiau – esąs svarbus reikalas... Tėvas kinko arklius ir veža. [...]

Paskui pradėjo ponios gedulą nešioti[66]: nė viena nesirėdė kitaip, kaip tik juodai. Šnekėjo ir laikraščiuose rašė apie sumišimus, demonstracijas Varšuvoje, Lenkijoje, kaip maskoliai kokioje procesijoje sulaužė lenkų kryžių ir penkis žmones užmušė, bevaikydami procesiją. Tiems penkiems kritusiems atminti visos ponios gedulą apsivilko (*za pięciu poległych)*.

Ėmė melstis, po bažnyčias giedoti. Per kokius atlaidus, per sumą, nutils vargonai, ir tuoj ponios, ponai lenkiškai užbliaus „Boże coś Polskę“[67]... Žmonės šventoriuje pakerčiais juokėsi:

– Matai, kaip ponai kaukia, nebetekę žmonių. Nori atgal pančizną[68] atkaukti...

Po teisybės, neramūs ponai paliko. Suvažiavimas ant suvažiavimo, susirinkimai ant susirinkimų... priešų priešais lakstys važiuoti, raiti, kartais ir pėsti

Šėmų dvaro, kuriame rašytoja gyveno ir mokėsi paauglystėje pas savo tetą, namo fasado fragmentas 1955 metais. Vito Valatkos nuotrauka, saugoma Žemaičių muziejuje „Alka“, ŽAM P-F720-2

susieis į kokį susirinkimą. Rodavosis, tarsis, rašinės, pasiuntinius kits kitam siuntinės; o čia gers, barsis, bučiuosis, giedos, dainuos patriotiškas dainas: „Tuomet ponai ir mužikai visi lygūs būsim...“ arba „Gausit ir žemės gabalus, tiktai muškit tuos vabalus, kurie mumis sunaikino, daug bažnyčių išnaikino“.

Visokių tų negirdėtų dainų atsirado. Pradėjom su samdytomis mergaitėmis dainuoti, draugauti. Įsivesdamos į pakajų prie fortepijono, mokėmės iš jų lietuviškų dainų ir gaidų. Ir čia man geriau sekėsi, nes aš iš mažo daug dainų mokėjau ir gaidas žinojau. Įėjo į madą liuosybė, lygybė...

„Gaila, mano Onikė toli, – maniau sau, – dabar niekas manęs nuo jos negyniotų.“

Per žiemą taip maišėsi, lygu mielės kilo, putojo: vis slapta, vis pašnibždomis rokavosi, tarėsi. Kažkokie komitetai susitvėrė iš ponų, kunigų; taipgi ir ponių komitetai. Jau pradėjo balsiau apie karę šnekėti:

– Visi ponai jaunieji, visi ponaičiai eis į miškus, ves mužikų pulkus maskolių mušti... Ponios, panelės, likusios namie, rūpinsis sukilėlių maistu, statys į girias kas duoną, kas mėsą, pieną... kas drabužius, skalbinius...

Viską susitarė taip lengvai padaryti, nes neilgai tereikės laukti klausiukams[69] miškuose: tuoj ateis prancūzai, visi kartu paims ir išmuš visus maskolius, išbadys kaip varles, išmes iš Lenkijos ir iš Lietuvos.

(Nukelta į 50 p.)

Tuomet pasidžiaugsim liuosybe ir lygybe...

Visi tie ponų susirinkimai, visi nutarimai vis slapta: jaunuomenės, labiausiai mūsų, mergaičių, nė iš tolo neįsileidžia. Mes tik per penktą dešimtą išgirstame kokį žodį, ir tas taip žingeidu, taip svarbu žinoti: trokštame prisidėti prie tokio didelio, svarbaus darbo – tėvynę nuo maskolių apginti.

Artinasi pavasaris. Vasario mėnuo šiltas, net karštos dienos; paukščiai parlėkė; vabolės zvembia; varlės kurkia, kitais metais nė mojus nebūna toks šiltas... Vis tai Dievas duoda karei! Per senovės sukilimus, kaip senieji atmena, šilti pavasariai būdavo... Taip ir šiemet – ankstybas ir šiltas pavasaris: geras ženklas laimėti karę. Dievas padės lenkams, dėl to ir orą duoda patogų... Džiaugiamės ir drebančia širdimi laukiame tos karės pradžios „už tėvynę, už šventą tėvynę“:

O kai jau pradės, netruks maskolius pergalėti,
Iš mūsų žemės išginti.
Tuomet ponai ir mužikai visi lygūs būsim,
Tuomet kartą paskutinį sykiu padainuosim:
Nuo austrijokų, maskolių ir prūsų
Atimsim brangią tėvynę mūsų!

Tokias ir panašias dainas dainavom sykiu su lauko darbininkėmis. Mokėme jas patriotiškų dainų, bet tos daugiausia lenkiškos, o prastos mergaitės tik lietuviškai tesupranta...

Kaži kur kaži kokie buvo komitetai, kurie užrašinėjo vaikinus, pasiryžusius stoti į karę – eiti į miškus. Pradėjo pasakoti – tas užsirašęs, tas ir tas, daug mūsų pažįstamų bajoriukų.

Pas dėdiną tarnavo už berną Juozas (pavardės nebeatsimenu), truputį lenkiškai grabaliojo – „čego počego“. Sakėsi bajoras nuo Tytavėnų[70]. Mergaitės mums pasakė, kad Juozas užsirašęs į „poustanę“[71]. Mes jo neklausėm: juk tai paslaptis, bet rūpinamės jį išleisti, aprėdyti. Pasiuvome naujus apatinius skalbinius, po dvi atmainas, kojines, dėdina nupirko naujus batus... Laukiame kuomet jis išeis.

Vieną naktį ėmė šunys labai loti, kažkas barškina į duris. Juozas pasisakė išeinąs, norįs atsisveikinti. Šoko telegrama pas mus ant aukšto: mes visos iš lovos stačia galva į pakalnę. Žiūrim – prieš gonkas[72] pilnas kiemas vyrų ir keletas arklių. Sakosi atėję Juozo vestis į abazą[73].

Mums širdis plaka, rankos, kojos dreba, net ašaros akyse stojasi iš džiaugsmo, jog pamatėm jau tikrus lenkus patriotus, kovotojus su maskoliais... Juozui atidavėm visas dovanas; jis nubėgo apsirengti, o tuos lenkus neįmanome, kaip mylėti, kuo vaišinti. Bet jie nuo mūsų vaišių atsisako: nieko nenori, skubinasi iki aušros pasiekti abazą.

Juozas apsitaisė, kitus drabužius į ryšelį susirišo: beturįs ir šaudyklę[74] – kažkokį pagalį... Atsisveikiname, laiminame, bučiuojame su ašaromis tokius didvyrius, kurie didžiuojasi, mandravoja[75]:

– Kas tai reiškia mums maskoliai? Išbadysim lygu varles! Kaip čia mes stovim, kiekvienas po penkis maskolius nudėsim... O po dešimtį, tai nė vieno parazito nebeliks...

Išleidome, išlaiminome, – tokį pasišventimą juk reikia branginti. Nebeužmigome iki pat aušros, vis akyse stovėjo mūsų didvyriai, ausyse skambėjo jų pasiryžimai – maskolius išmušti.

Pradėjo žmonės pasakoti: tas tame miške užėjęs lenkų abazą, kitas kitur sutikęs... Pušinės karčemą apstoję lenkai, ką tik rado pas žydą, viską išnešė: arielką, alų, barankas, sūrius, kiaušinius. Kitur buvę užėję į sodžių, – išreikalavę valgyti. Pušinės miško sargą lenkai pakorę, likusi pati su penketu vaikų; buvęs labai geras žmogus, ne tik prasti žmonės jo gailėjosi, bet ir ponios komitetninkės labai gedavo ir lenkų darbais piktinosi.

Taip tai prasidėjo jau „poustanė“. [...]

Pas mus, t. y. pas dėdiną Šėmose, sujudimas: nebuvo tos nakties, kad kas neprisibaldytų. Po kelis lenkus, kaip mes vadinome, ateis naktį arba raiti atjos su kokiais popieriais, paliepimais iš abazo: tiek ir tiek, ten ir ten duonos pristatyti arba tiek ir tiek marškinių.

Tokiems pasiuntiniams reikia duoti valgyti, o reikia saugotis nuo šeimynos... Dėdina mus sužadins: viena kaisim samovarą[76], kita kiaušinius virsim, mėsą, lašinius čirškinsim, kita paduosim valgyti lenkams. O tie skubinai kimš į dantis, arbata plikysis... Sykiu mums pasakos savo nuopelnus: kiek maskolių užmušę, išbadę, kaip kur užpuolę jų stovyklas ir čia visiems maskoliams galvas nusukę... Mes stebimės, nieko negirdėję. O jie aiškina, kad tokie dalykai nėra skelbiami, tik patyliais maskoliai lygu blakės naikinami...

Mes tokius didvyrius neįmanome kaip bemylėti...

Rytmetį atneštus popierius reikia pristatyti į vietą. O siuntinėjami buvo vis į komitetą. Komitetas

buvo paskirtas iš ponių, kurios rūpinosi maistu, drabužiais: p. Goštautienė Keguose, p. Gadonienė Vambutuose ir mano dėdina Šėmose. Kitos ponios toliau ir kas – mums nesakė; tos trys čia pat kaimynystėje. Dėdina perskaitys, kas do reikalas. Lieps mums nunešti į Vambutus ar į Kegus. Vienur šeši varstai ir kitur šeši.

Mes, per naktį nemigusios per svečius, turime nešti popierius šešis varstus. Siųsti ką iš šeimynos – neatsargu. Kartais kuri komiteto ponia atvažiavusi pasakys, jog tiek ir tiek reikalauja ten ir ten marškinių...

– Mergaitės, siūkite. Štai ir audeklo atvežiau.

Paduos mums visą ritinį drobės ar kartūno.

– Tik paskubėkit, nes greitai reikalauja, – pasakys. Mes buvome šešios, bet siuvome tik trys – vyresniosios dvi ir mažoji nesiuvo, o mes trys dienas kriukiu sėdėsim prie siuvinio. Siuvamų mašinų dar nepažinom nei nematėm, tai su adatėlėmis badysim, badysim, ir vis skubinai. Matydamos, kad laiku nepasiūsim, kiek paliepta, tai, prie žvakės susėdusios aplink staliuką, ir drožiame per kiaurą naktį. Dar gerai, jei lenkai nesugaišino, o jei iš kur užklydo, reikia mums juos valgydinti, samovarą kaisti – ir sugaištis nuo siuvimo.

Nespėsim tą ritinį sukarpyti, susiūti, žiūrėk, jau kitą ritinį komitetininkės bepristatančios. Vėl skraidina skubinai pasiūti... Kiek mes marškinių prisiuvome – nė aniolai nesuskaitytų, o kiek naktų nė akių nesudėjome – nė velniai nesurokuotų. [...]

„1863 metų sukilimas“. Dailininkas Jonas Mackevičius. XX a. 4 deš. Paveikslas saugomas Vytauto Didžiojo karo muziejuje, VDKM D 280

Vieną naktį atsibaldė būrys – ar dešimt lenkų, susitarę išeina į abazą. Užėjo pas dėdiną, nes sykiu beeinąs Stasiukas, ilgai tarnavęs pas dėdiną, dargi jos skaskavas[77], buvęs atimtas į dvarą, kai stojo liuosybė, jis išėjo. Dabar, išeidamas į abazą, su visais savo draugais užėjo atsisveikinti. Stasiukui reikėjo marškinių, naujų batų... Kame čia gausi nupirkti? Marškinius, apatinius skalbinius davėme, o batams – nors pinigais... Vaišinome visą pulką, visą samovarą arbatos išgėrė, visą pieną, kiek buvo pamilžto, išgėrė; duoną, kiek buvo iškeptos, lašinių bryzą suvalgė. Išleidom, palaiminom, gero pasisekimo palinkėjom.

Po kelių dienų vakare žiūrim, – pas pirtį kaži kas žiburį braižo. Pirtis buvo už eglyniuko pas upelį.

– Jau ten kas norint nepaprasto yra, – sakome.

Vingį davusios, einame žiūrėti... Ogi mūsų Stasiukas! Apsirišęs galvą, ir ranka sutinusi kaip pagalys.

– Mano jau grobas grobą ryja, – sako, – nuo vakar ryto burnoje kruopos neturėjau... Kai sužeidė, abazas pasitraukė, o aš vienas klaidžioju...

Tokios mums šoros[78]! Viena lekiame valgyti atnešti, kitos velkame balakoną; anė iš tolo negalima rankovės numauti – kai traukiama, jis šaukia. Atlakino pieno, duonos... Valgyti negali, tik atsigėrė.

Kai visi sugulė, parsivedėm į kambarius. Žirklėmis perkirpom balakono rankovę, o marškiniai vienu krauju, sudžiūvę, sustirę. Galva sveika, tik veidas viena pūslė – nei dantų pajudinti, nei išsižioti – ir pašnekėti sunku... Nuprausėm, apvalėm, dar pagirdėm arbata, išleidom atgal į pirtį. Dėdina liepė pirtyje ant šiaudų gulėti, – dieną kaip norint daktarą parūpins.

Netoli trobelėj sirgo žydė Maušienė. Dėdina davė arklius, Maušas parvežė iš Telšių daktarą Pšibilskį. Tas nuo ligonės atėjo į dvarą, bevaikščio-

(Nukelta į 52 p.)

dami su panomis, aplankė ir pirtį. Stasiuko veidas nepavojingai sužeistas, tik paraku nuplikytas; akys sveikos, tik bruvys[79] nusvilę, o ranka, kai turėjęs ištiesęs – revolveriu taikęs šauti, priešas šovęs, šiam kulka per pirštus įlindusi, o per petį išlindusi; per visą ranką išilgai kulkos takas užmėlynavęs.

Daktaras per visą ranką odą perskėlė, žaizdą išplovė, apraišiojo, – sako, kad tik truputį toliau, tuoj būtų gangrena pripuolusi...

Kiek mums šoros, kiek palakstymo: vandens šilto, skurlių, vatos, vaistų; vieną atnešim, jau kito ko šaukia; o čia reikia skubėti, reikia slapstytis...

Na, jau šiaip taip apžiūrėjo daktaras ligonį, per Maušą žadėjo vaistų parsiųsti... Parodė, kaip ranką aprišti, kaip žaizdą nuplauti, kokius vaistus į vandenį pilti, kokiais žaizdą tepti...

Sarginome Stasiuką porą savaičių – kas rytą nešėmės šilto vandens, ranką atmirkėm, skurlius numetėm, vaistais nuplovėm; miltelių daktaras atsiuntė – tais žaizdą išbarstėm, aprišom, kaip daktaras parodė.

Stasiukas apžiūrėtas, pavalgęs, išeidavo toliau į mišką – dieną nesėdėjo pirtyje, pareidavo tik valgyti; jei mes pirma nunešdavom, tai palikdavom, – jis parėjęs pavalgydavo ir vėl išeidavo. Mes indus parsinešdavom, ir vėl reikdavo rūpintis vakarienę nunešti. Daugiausiai to darbo teko man.

Jau mūsų Stasiukas buvo geresnis, – ranka ir veidas atsileido. Vieną naktį vėl atėjo keli lenkai – visuomet vienas vyresnis, kiti prasti kareiviai. Pasisakė iš to pulko, kur Stasiukas buvo išėjęs. Mes ėmėm klausinėti, kaip sekasi Stasiukui.

– Blogai, – sako – liko sužeistas, ir nežinom, kame dabar, o sužeistas per savo durnumą.

– Kaip? Su maskoliais mušėtės? Kame?

– Kur tau, – sako. – Eidami į pulką, visi Stasiuko draugai ir jis pats užėjo į karčemą ir prisigėrė lygu kiaulės. Girti grabaliodami atėjo į mišką. Piketninkai[80] pasitikę klausia: „Kas čia?“ Šie atsako: „Svoi“[81]. Piketninkai neleidžia į abazą. Tie ėmė maskoliškai keikti... Pasidarė triukšmas. Abaze, išgirdę maskolišką kalbą, manė, kad maskoliai užpuolė, nusigandę grobė ginklus, „ant trivogos“ iššovė; tuoj ir tie atėję girtieji ėmė revolveriais šaudyti. Kol suprato, kol pažino, kas atėjo, du iš abazo sužeidė lengvai, o Stasiuką sužeidė sunkiai – akis išplikė...

– Pulkauninkas liepė Stasiuką pakarti už sukėlimą triukšmo, bet tas kaži kur pasislėpė – nepamatėm, kur dingo. Mes jiems nesakėm, kame Stasiukas. Bet rytmetį ėmėm iš Stasiuko juoktis, pasakoti, kaip prisigėrę sukėlė karę ir patys ko nepasitempė ant šakos. Stasiukas teisinosi, mikčiojo ir tą pačią dieną iš pirties prapuolė, nė valgyti nebeparėjo. Paskui sužinojom – esąs pas savo seserį jau sveikas. [...]

Mes nuo šeimynos slapstėmės, rodėsi, jog niekas nežino ir nemato. O šeimyna, mergaitės tik juokiasi ir kiekvieną mūsų žingsnį ir darbą suprato, ir matė. Kaip galima nuo namiškio pasislėpti?..

Sykį atvažiavo Gadonienė – rodos, komiteto pirmininkė – didelėje brikoje. Savo vežėją pasiuntė į pačtą. Vežime atsivežusi duonos, mėsos, agurkų raugintų... Gavusi žinią, jog Jablonauskio abazas nakvoja Karstenių miške – reikia naktį tenai pravento pristatyti. Kiek jos vežime buvo, kiek pridėjo dar dėdina duonos, mėsos ir bačkelę pieno, sukrovėm, kas papuolė.

Žemaitija. Danutės Mukienės nuotrauka

– Kas nuveš? – Gadonienė sako, jog jai pačiai būtinai reikia važiuoti su Jablonauskiu[82] pasimatyti, bet viena nenori. Dėl draugystės važiuoja mūsų mokytoja.

– O kas važnyčios, kas kelią žino?

– Aš, žinoma, aš! Važnyčioti moku ir kelią žinau...

Taip noriu, taip noriu abazą pamatyti. Čia gera proga. Mano ponios rengiasi... Dar cigarų, dar degtukų, žvakę... Vos ne vos išsirengė – važiuojame. Jaunas mėnuo šviečia, reikia skubėti, kol nenusileis. Karstenių mišką žinau, bet tas platus; kuriame daikte lenkai nakvotų – nežinome. Važiuojame keliu ant Žarėnų... Jau Karstenių ežeras spindi, jau ir karčema netoli... Tik iš krūmų du ginkluoti užstoja mums kelią.

– Kto tam (kas čia)? – klausia lenkiškai.

– Wolność i jedność (liuosybė[83] ir lygybė)! – atsakė ponios.

Tie kepures pakylėjo. Ponios pasisakė praventą[84] atvežusios, reikia į abazą nugabenti.

– Laukėme vakarienės, – sako lenkai, – bet jau vėlu, rodos, nevalgę abaze sugulė...

Sušvilpė vienas, atbėgo trečias, tam liepė nuvesti mus į abazą ir vežimą iškraustyti. Mūsų vadas, paėmęs arklius už snukių, be kelio pavedė per krūmus, pasuko po kairei, paskui pasuko į dešinę; įstatęs į keliuką, pasakė:

– Važiuokite tuo keliuku, čia pat bus ir abazas.

Važiuojame. Miške tamsu, arkliai nenori eiti. Ponios pyksta, kad nemoku važiuoti... Sumoviau arkliams po ypą[85], risčia per daubą į pakalniuką, tik dzinkt dzinkt suskambėjo, sutarškėjo – ir užkliuvo ratai, a nė iš vietos. Gadonienė išlipusi ėmė degtukus braižyti, apšvietė, net nustebo: šaudyklių malka po mūsų ratais. Tuoj apstojo mus žmonės:

– Kas čia?.. Iš kur?.. Ko?.. Areštuoti... pakarti...

Mano ponios teisinasi, aiškinasi, sakosi, kas ir ko. Pakilo triukšmas, sukilo daugiau žmonių. Dar vienas vyras atbėgo. Tamsoje nematyti, kaip išrodo, tik, matyti, vyresnis, nes kiti visi į šalis pasitraukė. Tas prišokęs kaip ims mano ponias kolioti:

– Jūs šiokios valkatos, tokios naktibaldos, atsivilkusios dar žiburį braižote, – balsą pritūrėdamas, švarkščia, – negana poilsio žmonėms neduodat, dar maskolius norite užtraukti...

Bjauriausiais žodžiais, su visais „diablais“ maišydamas, kolioja. Per tą triukšmą sakau kitiems:

– Paimkit iš vežimo praventą, ištuštinkit...

Kad gi supuls aplink vežimą lygu varnai – čiup, čiup, čiup! Apčiupomis kas maišą su mėsa, kas bačkutę pieno, kas duoną, kas pyragą: po kepaliuką išgrobstė, iščiupinėjo vežimą, viską išnešė. Mano ponios mikčioja, teisinasi, o tas supykęs:

– Von! von! – tik šaukia.

Liepė arklius atsukti, išvesti į kelią ir išvaryti su sargais. Atsuko mano arklius, du žmonės iš šalių vedė arklius, dviese eina greta vežimo, beveizint išvedė pas karčemą į kelią.

– Rušai[86]! – sušuko ir visi prapuolė krūmuose.

Mano ponios atsipeikėjo.

– Ar mes viską vežamės atgal? Gaila žygio...

– Kaipgis! – sakau, – nė trupinio neliko vežime – viską išėmė.

– Nepaklausėme, ar tai pats Jablonauskis, toks nemandagus?.. Kaip tik maskolius...

– Kas galėjo tikėtis tokios impertinencijos[87]?

– Parašysim centro komitetui... tegul žinos...

Taip ir panašiai aimanuodamos, kaip musę kandusios, nosį nukabinusios parvažiavome.

Daugiau niekur neteko abazo pamatyti. Taip nuo pavasario lakstėme, kas atėjo – šėrėm, kas pareikalavo – į mišką nešėm, bet nunešus, kur pasakyta, kelyj praventą atėmė, į abazą neįleido. Skalbinius vis siuvome, komitetininkės ponios audeklus mums pristatė ir pasiūtus atėmė: jos žinojo, kam atiduoti.

O vis prancūzų laukėme.

– Kuomet, kuomet ateis tie mūsų išgelbėtojai?! – dūsavome.

– Tada bus jau maskoliams galas! Vienas mėnuo išėjo, ir kitas, ir trečias, ir penktas – tų prancūzų kaip nėra, taip nėra. [...]

Rudenop, kai šalta atsirado, išblaškytieji lenkeliai ėmė grįžti iš miškų, trauktis arčiau namų. Kurs turėjo tėvus ir sveikas parėjo, šiaip taip išsisukinėjo, o kurs sužeistas buvo, nors išgijęs, bet kai tik žaizdos žymė pasirodo, tuoj suėmę į kalėjimus kimšo. Kurie neturėjo tėvų, namų, samdininkai berniukai buvo išėję į abazą, tokių niekas nenorėjo į namus priimti, nes šeimininkui atsakymas už metežninko[88] laikymą. Dėdinos Juozas, kurį pavasarį taip iškilmingai išleidome, per vasarą ne sykį vaišinome, tuomet gyrėsi: „Do opiciera dvuk nestavalo“ (iki apicieriaus dviejų trūko). Kad būtų dar du maskolius nudėjęs,

(Nukelta į 54 p.)

būtų apicierium likęs. Rudenį parėjo, prašėsi dėdinos atgal priimti už berną... Bet dėdina bijojo, nes visi žinojo, kad buvo išėjęs į abazą. Nors gailėjosi, bet nepriėmė. Verkdamas vargšas išėjo. Kur jis dingo – nebeteko sužinoti.

O kiek tokių buvo? Daugumas, neturėdami kur dingti, tiesiog ėjo patys – pasidavė į vyresnybės rankas!

Buvo skelbimai išleisti: „Kas pasiduos geruoju, prisipažins metežoje[89] buvęs, tokio nebaus karės teismas...“

O kaip su pasidavėliais valdžia pasielgusi, neteko patirti.

Daugumas parėjusių iš miško pasidavė laisvanoriais į rusų kariuomenę. Stojo už brolius, arba už pinigus parsisamdę už tokius, kuriems išpuolė kareiviavimo metai. Taip pat rado ir po miškus sušalusių negyvų metežninkėlių lenkelių. Vienas vaikinas, mano motinos giminaitis, išblaškius klausiukus iš miškų, įstojęs į rusų kariuomenę už brolį, pasakojosi: Buvęs abaze, rodos, kokio vado Niemojauskio; buvę netol Tverų, o gavę paliepimą pereiti į Aukštagirę Laukuvos parapijoj. Reikėjo jiems eiti pro ežero galą, pro Paežerės[90] miestelį. Ėję miškais ir laukais – niekas nekliudo. To abazo buvę apie penkiasdešimt žmonių. Atėję už Paežerio dvaro kluono į pušyniuką, susisėdę pasilsėti. Keli drąsesni nuėję į dvarą duonos paprašyti. Pamatę, kad maskolių raitų būrys beatjojąs vieškeliu nuo Laukuvos... „Mums, – sako, – nei bėgti, nei trauktis – miškas toli jau paliko, o čia aplinkui laukai... Sugulėm prikritę prie žemės, gal nepamatę pralėks pro šalį. Kur tau, prakeiktieji tuoj pamatę ėmė šaukti: „Poliaki, svolači, poliaki? Strieliat! Uria!“[91] Mat, pušynėlis išbėginis[92], šakos aukštai, kiaurai permatomas, tuoj sukomandavo vyresnysis, ir ėmė mus šaudyti. Mes pašokę atgal pyškinam, bet maskoliai nekrinta, o mūsų žmogus ant žmogaus virsta.

Apsupę mus maskoliai ir skerdžia. Matau, sako, nebeliks nė vieno, mečiau kepurę ant šakos, kritau į duobę po egle ir guliu apsidvasinęs... Gal į negyvą nešaudys, manau. Ką užmušė, nušovė, ką sužeidė, pakrito, kas begalėjo, spruko, bėgo per laukus, krito į griovius, duobes. Aikštėje nebeliko nė vieno stačio. Pašaudę pašaudę maskoliai, sušukę tris kartus– uria, susisėdę ant arklių, nutraukė sau ant Varnių. Mūsiškiai – vieni negyvi guli tykiai, kiti sužeisti kraujuose voliojasi, dejuoja, vaitoja, Dievo vardą šaukia... Rinkosi apie mus ir žmonės, pirma nedrąsiai, atėjo keli vyrai, paskui daugiau ir daugiau prisirinko, kiti kirviais, pagaliais nešini. Priėjo ir bobų, piemenų... Keikia mus, negyvuosius spardo, sužeistuosius pribaigia, keikdami, koliodami:

– Ponai, lenkai velnių! Bieso bajorai... mat išmuš maskolius, sugrąžins pančizną žmonėms kailį lupti. Še jums, ponaliai, chamai parodė... Ant chamų tik vargą užtraukėt, tuos visus paršus reikės palaidoti, nesmardinsi miške.

– Gerai dar, kad tuos maskolius velnias atnešė, – džiaugiasi bobos, – būtų reikėję tuos paršus prišerti, jau kaulijo duonos... Maskoliai išvadavo – pašėrė.

– Ginklus, šautuvus meskit į krūvą, reikės vyresnybei atiduoti...

Drabužius nuo kritusių prisimindami plėšia. Kurs dar kiek kruta, kirviu į galvą ar peiliu po kaklu... Mano, sako, ir utėlės užšalo... Dabar jau bus man galas, manau, atsigulęs dairaus. Bėgti per lauką – pamatys, tokie įsiutę, užmuš sugavę. Atsidavęs ant vieno, šokau, sako, į eglę; šaka nuo šakos, pamažu užsirioglinau aukščiau. Eglišakiai tankūs, gal nepamatys, o aš juos matau... Bobos darbuojasi– drabužius nuo kritusių valksto, kišenes krato, užgrobusios laikrodėlį, džiaugiasi, žiedus nuo pirštų mausto... Besidarbuodamos ėmė bartis, stumdytis:

– Tau jau gana – glėbį drabužių jau nuvilkai namo...

– O tau dar neužtenka – geruosius išsirinkai... – Kišenes tik kratai, o radusi pinigus, neparodai...

– Papūsk į nosį! O tu ką parodei? Trejas kelnes pasigrobei, o man vieni lopai...

Bardamos bobos glėbius drabužių nusivilko namo. Kritusieji maž nuogi paliko, skudurus tik ant kūno bepaliko... Vyrai rodavojasi:

– Kas daryti? Policija atlėkusi ras užmuštuosius apiplėštus, bus mums bėdos... Bobos išplepės...

– Iškaskim duobes, suguldysim numirėlius, ir nepamatys... Sakysim, tiek nušautų radome, kiti išlakstė. Susitarę ėmė darbuotis: atsinešė lopetas, atsivarė bobų ir piemenų su lopetomis... Kasa, plunkia ant dirvoniuko, raginasi:

– Skubėkim, maskoliai Varniuose pasigirs, tuoj atlėks vyresnybė...

– Kitus ragini, o pats tik pypkę krapštai...

– Aš manau, kaip čia bus, kai tos dūšios ateis paieškoti savo drabužių: ims bobas smaugti.

– Jų dūšios su kulkomis nulakstė: nepabauginsi...

Per valandą iškasė tris ilgas duobes, į tas ėmė negyvėlius nešti, vilkti juokaudami:

– Duokit plikuosius pirma – skurlinius ant viršaus. – Čia šit ponaitis toks baltas, minkštas, tam būtinai „pančiznos“ reikėjo.

– Čia bajoras, panie, su uostais; ne sykį mužikui į ausį skėlei... Kirmyk, rup... ir t. t.

Guldė numirėlius eilėmis į duobes: iš šalių užpylė žemes, kitus ant viršaus guldė. Taip priguldė visas tris duobes. Miške ant žemės nieko nebeliko, tik šautuvų laužų krūvikė, nes geresnius vyrai išsirinko. Susitarė eiti vakarienės – saulė jau ant laidos. Naktį turės pastatyti sargybą, kad šunys neimtų numirėlių traukyti... Policija naktį nevažiuos...

Vyrai, bobos išsiskirstė, dar vaikai rankioja nuo žemės popierėlius, cigarų, papirosų galiukus, dėžutes. Nuščiuvus mūšio laukui, pritemus, lipau iš eglės; rankos, kojos nutirpusios, galva svaigsta; paslinkęs į šalį, atsipūtęs valandėlę, dūmiau atgal didžiojo miško linkui. Taip pabūgau, sako, žmonių, rodos, pikčiausią žvėrį susitikti tiek nebijočiau, kaip žmogų; rodos, visi žmonės virtę į Paežerio[93] žmogžvėrius; rodos, jų kirviai, peiliai ir kybo ant mano galvos...

Sutemo. Pavargau, pasidarė silpna, – atsiminiau, sako, kad nuo vakar ryto burnoj kruopos neturėjau. Nebegaliu paeiti, kojos linksta... burna prikarto, liežuvis sustiro...

Pasiekęs mišką, įlindęs į krūmus, kritau ant žemės... Kad bent vandens lašelį, manau, čia jau teks man numirti... Ir gerai... Bus galas...

Stojosi akyse mano draugai, sukimšti į duobes...

Kiek energijos, kiek spėkų, svajonių, idealų, kiek prakilnių minčių pražuvo?! Ryžomės despotizmą nuversti, laisvę, lygybę įsteigti... Kiek kančių, sopulių sukimšo į duobes... O kiek dar ašarų, juos atmindami, išlies: verks seselės, motinėlės, mylimosios... O kas joms apsakys, kas išaiškins, kiek jūs, broleliai, mirdami nukentėjote, kas ir kaip jus į žemę sukišo?!

Skaudu ir graudu pasidarė. Širdis man plyšo, ašaros ėmė rietėti. Verkiau į žolę įsikniaupęs kaip tėvo nuplaktas... Nusiverkus, rodos, lengviau pasidarė, bet užmigti, sako, negaliu: dar iš baimės drebėti nenustojau... Pradėjo dangus mėlynuoti, žvaigždės gesti. Atsistojau ant kojų kaip ant pagalių. Eisiu, sako, ieškoti upelio ar kokio griovio su vandeniu. Kepurės nėra, – atsiminiau, kaip į mano

Žemaitijoje. Danutės Mukienės nuotrauka

kepurę ant šakos maskoliai šaudė. Svyruoju po mišką. Vieversėlis ėmė čiurškauti, girdžiu, sako, rodos, netolimais varlės ėmė kranksėti. „Čia turi būti vandens,“ – pamanęs einu į tą pusę ir radau kūdrą ar pelkę vandens. Nusimetęs batus, įbridęs giliau, gėriau, gėriau, košdamas dumblą per dantis. Žiūriu – čia pat supančioti arkliai ėda. Nusigandęs dairaus, turbūt, manau, čia netoli ir žmonės yra. Ogi žiūriu– trys arkliaganiai ant dirvono nosis pastatę miega. Nuodėgulių krūva dar teberūksta, kepurės, balakonai išmėtyti. Prislinkęs arčiau, žiūriu – visi jauni vaikėzai; išbudę turbūt manęs neužmuštų. Pasiskyriau kur geresnę kepurę, užsimoviau, sako, kaip tik man. Pasiskyriau geresnį balakoną, savo juodą švarką padėjau į vietą, milinę apsivilkęs, lindau atgal į mišką. Balakono kišenėj radau lenktinį peilį ir duonos gabalą, taip gardžiai užsikandau, lygu ubagas atlaiduose; dar vandens atsigėręs, lindau į tankmę ir užmigau. Toliau dienomis miške miegojau, o naktimis ėjau; nuo žmonių kaimiečių iš tolo lenkiausi; užėjęs miestelį, ėjau pas žydus duonos pirkti – pinigų dar turėjau... Taip vargais negalais dasikasiau iki namų... Rudenį broliui reikėjo į kariuomenę eiti,

(Nukelta į 56 p.)

stojau už brolį, priėmė ir išėjau maskoliui tarnauti...

Pranas man pasakojo Telšių kariškam ligonbutyj, kame jis kariuomenės felčeriu tarnavo. Pasakojo savo istoriją iš lenkų karės dūsaudamas, o man ašaros kaip pupos laša.

Kaip pavasarį džiaugėmės karės pradžia, taip, atėjus rudeniui, liūdnai verkėme karės pabaigoj.

Karė pasibaigė tik miškuose, giriose. Užėjus šalčiams, mūsų gerbiamieji lenkeliai, susirietę, peralkę, slankioja į visas puses, ieškodami pastogės, kur galvelę priglausti... Nebesvajoja maskolius išmušti, tik stengiasi patys nuo mirties išsigelbėti...

Užtai iš maskolių pusės karė tebepleškėjo. Ką sušaudė iš karės vadų, ką pakorė, kiek būrių į katorgą išvarė, kiek teismų naujai suimtųjų, kiek kamantinėjimų, tardymų?! Per visą žiemą komendantai, karės teismai išsijuosę darbuojasi... Mus tik pasiekia kasdien ir kasdien vis naujos žinios: to ir to nebėra, tam ir tam amžinatilsį, tas be žinios prapuolė, tas į maskolių kariuomenę įstojo, tą suėmė, primušė... tas kalėjime numirė...

Mes tik verkiame, dūsaujame: gaila mums mūsų didvyrių, kurie nesulaukė lenkų pergalės, o kad ne šiemet, tai kitą arba už keleto metų tikrai lenkai pergalės maskolius. Dėdinai kitokie pyragai: mokėk kontribuciją[94] lenkams į centr. komitetą, užgulė mokesčiai – atiduok. Mokėk maskoliams kontribucijas nuo žemės, mokėk stropas[95] nuo dešimtinės, o neturi – tuoj ištaksavos[96].

Lenkai geruoju reikalauja patriotiškas pareigas pildyti, maskoliai po gvaltu[97] plėšia... Dėdina verkia, plaukus nuo galvos rauna. Nors žydeliai gelbsti – pinigus skolina, už tai išvedžiojo dveiges treiges karveles... nė melžiamųjų nebeliko. Kumelaites, arkliukus po kits kito išvedžiojo... Kūtės liko tuščios, svirnas skamba, rūsiai, kamaros – kaip iššluoti. Nebėra kuo lenkus maitinti, nebeliko nė sau ko į puodą dėti... Sienos do lentynos liko mano gerosios dėdinėlės. Negana duonos, putros – nei sėklos nebėra, dargi nė darbininkų nebeliko. Visi, paleisti nuo ponų, į visas puses išlakstė. Ateis pavasaris, negana sėklos nėra, bet ir žemės išarti nebėra kam nei kuomi. Arklius reikės pirkti ir darbininkus samdyti, algas mokėti... Nebėra savų žmonių prie darbo pavaryti. Mes dūsaujame dėl žmonių tamsumo, nedėkingumo: tiek metų gyvenę ir užaugę pas dėdę, paskui pas dėdiną taip gerai gyvenę... Dvaro laukai nedidžiausi – nesunkiai visus darbus nudirbę... Arba kurie dvare ar nepavalgę, neapdaryti buvę... Kai tik išgirdę: „paleisti nuo ponų“, – tuoj ir išlakstę, nei dėkui, nei išgrauž nepasakę... Ot, tamsumas, nedėkingumas! Kad bent maskoliai būtų sumušti! Dabar mūsų didvyriai lenkai, tiek vargę, kariavę, tiek spėkų[98], aukų padėję, – kariami, šaudomi, kankinami lygu kokie prasikaltėliai... Senutė „babunia“ vis kabalas iš kortų[99] dėliojo, ir vis išeidavo, kad lenkai pergalės... Mūsų irgi tiek prisimelsta, tiek novenų atpasninkauta, o tų litanijų, rožančių be skaitliaus pripoteriauta... Vis tik Dievas turėjo išklausyti, nors tiems prancūzams dvasią šventą įkvėpti, kad eitų lenkams pagelbėti... Po tiek vilties ir džiaugsmo – rudeniop viskas nusmuko, bet nenumirė.

– Šią vasarą nepasisekė, – raminamės. – Išauš pavasaris, Garibaldi[100] su trenksmu atsibaldys... šoks iš naujo lenkai, duos maskoliams, net dulkės rūks.

Nors viltį maskolius nugalėti gaiviname savyj ir tikriname viens kitą, jog nė pas Dievą nebūtų teisybės, jei lenkams nepadėtų maskolius nugalėti.

Bet kol kas ir valgyti norisi, o čia amžina tuštybė visame dvare. Dėdinos žentas išsikraustė į kitą dėdinos dvarą gyventi; kita duktė išvažiavo pas gimines, o man pasirūpino surasti gerą tarnystę – pas dvarponį Gorskį netol Telšių, Džiuginėnuose. Algos suderėjo trisdešimtį rublių į metus... Samdė mane prižiūrėti ponų Gorskių mažą dukrytę, kurią nusamdyta moteris penėjo; kai nuo jos atskirs mergaitę, tuomet man atiduos auklėti. Tuo tarpu mano priedermė patarnauti pono seseriai – senai panai...

Turėjome du kambarius ant antrų lubų: vienam mano pana gulėjo, antrą man pavedė.

Darbo man visiškai mažai. Savo panai lovą rytą vakarą pakloti, padėti jai apsirėdyti; dieną siuvinėti ar ką pataisyti, palopyti... Mūsų kambarius mergaitė kasdien iššluoja, išplauna, man tik dulkes nušluostyti. Valgis geras – nuo ponų stalo. Sodas didelis – visokių vaisių, uogų iki valios... Daug man geriau kaip pas dėdiną.

Su savo pana surokuojame[101], sykiu važiuojame į bažnyčią. Atsisakiau nuo vaiko, verčiau pas paną tarnausiu.

Dvariškių buvo daug. Pakajuose du liokajai, prie tų dar mažas liokajukas. Dvi tarnaitės prie ponios – viena prie siuvimo, antra poniai patarnauti. Aš prie panos, o mums patarnauti dar viena prasta

mergaitė. Virėjas, gaspadinė, urėdas, laučasis – tie visi antrame rūme (oficinoje) kambarius turėjo. Vežėjai du ir mažas jiems patarnautojas, arkliaganys, dvi mergaitės virėjos, trečia prie paukščių trečiame rūme (palivarke) gyveno.

Lauko darbininkai atskirai – kumetynėse: tie po dvarą nesimaišo, tik laukuose darbuojasi, bet dvariškiams oficialistams yra padėjėjai ir patarnautojai arba, tiesiai, tarnai ar tarnaitės... Pilnas pilnitelys dvaras žmonių pasidaro, net knibžda. Negalima nė permanyti, kas kokį činą valdo**102** ar prie kokio darbo priguli.

Man dvare gerai, linksma ir smagu, darbas lengvas, niekas niekur nesiuntinėja, nevarinėja kaip pas dėdiną: čia siuvinėtis, lopinėtis, pataisyti ką paduoda, nubodus sėdėti, galiu išlėkti į sodą palakstyti. Vakarais arba ponams kur išvažiavus, ateidavo pas mus į garderobą (siuvėjų kambarys) urėdas, liokajus, virėjas, laučasis; gersime sykiu arbatą, pasikviesim ir gaspadinę. Na, ir visokių juokų, anekdotų pripasakodavo: kartais juokingų – prisijuokiame, o kartais liūdnų ir skaudžių atsitikimų ar patyrimų pasakojo, net mums ašaros veržėsi.

Ypač laučasis p. Laurynas mokėjo gerai pasakoti apie savo jaunystės dienelių patyrimus. Jis buvo mužiko baudžiauninko sūnus ir mažas atimtas nuo tėvų į dvarą, kur jo tėvai buvę prirašyti ir ėję lažą. Buvęs atskiras palivarkas, tenai ūkį vedę visokie kamisoriai, urėdai. O didysis dvaras, kur ponai savininkai gyveno, už kelių mylių buvęs. Tikroji ponia buvo našlė, vieną sūnų turėjo. Tas rokavosi visų turtų ir dvarų, ir žmonių paveldėtojas, savininkas, tėvo įpėdinis. O kol jis užaugs, į metus įeis, buvo visų dvarų ir žmonių prižiūrėtoju kamisorium žydas Abromas, ponios pastatytas ar nusamdytas. Ponia buvusi vokietė ar žydė – niekas nežinojo, tik paėjusi iš Prūsų, lietuviškai nemokėjusi.

Pas Lauryno tėvus būrys vaikų buvę – penki sūnūs ir trys mergaitės. Labai skurdžiai gyvenę. Tėvas pasiligojęs, vaikai – maži darbininkai, vos tik galėję išlaikyti samdomą berną dvaro lažui atlikti.

Dvare menko ar mažo darbininko nepriims: turi ar neturi – duok tvirtą, o ne – šalin iš ūkio, paims kitas su tvirtu dvarui darbininku.

Namie jauni vaikai, kiek išgalėjo, kniso žemę, sėjo ir pjovė, kūlė ir malė, bet labai tankiai duonos ir sėklos trūko. Sykį važinėdamas per dvarus, paliDžiuginėnų dvaro (Telšių r.) gyvenamasis namas, kuriame jaunystėje gyveno, tarnavo rašytoja Žemaitė. Nuotrauka iš RKIC archyvo

varkus, kamisorius ponas Abromas užvažiavęs pas Lauryno tėvus. Pamatęs taip daug vaikų, nusistebėjęs ir pasidžiaugęs, o Lauruką net paglostęs.

Jam išvažiavus, tėvai, ypač motina, labai susirūpinę, kad čia nebus doros, labiausiai, kad ponas žydas paglostė Lauruką – čia kas nors atsitiks nepaprasto, gal kokia nelaimė.

Motinėlės širdis prijautė: po savaitės ar kiek laiko atėjęs desėtninkas pavarė: tuoj vežti Lauruką į dvarą, o neklausys – bus blogai. Motinėlė verkia, tėvas keikia, bet taisosi vežti. (Rašysiu paties Lauryno žodžiais.) Matušė sako:

– Vežkim vyresnįjį Beniuką, tas jau bent dešimtį metų pabaigęs, o Laurukas, tas maželėlis, vos devintus užkliudęs; tokį kūdikį be prieveizos ir utėlės suės...

– O jei nepriims Beniuko, bus antras kelias tą vežti, – sako tėvas. – Vežkimės abudu, katrą išbrokys, parsivešim...

Susitarę veža mus abudu, lygu ėriukus sutupdę į ratus.

Visą kelią matušėlė verkia ir Benis po truputį ašaroja. Nuvažiavome. Ponia liepė mus pas save pašaukti. Matušė nusivedė mus abudu, sustatė prieš ponią. Atėjo ir ponas Abromas. Pamarmėjęs su ponia, padėjęs ranką ant mano galvos:

– Būsi geras dvariškis, – sako, – klausysi, būsi mylimas, tą palikti dvare, – pasakęs išėjo.

Matušėlė verkdama, ponios kojas apkabinusi, prašo kad leistų namie vaiką prakutenti[103], bent iki 11–12 metų, tuomet didesnį atiduos į dvarą. Ponia iš tolo kratosi: –

– Tugu tugu! (toks jos priežodis buvo). Tugu

(Nukelta į 58 p.)

tugu! Ponas Abromas taip liepė, tokio vaiko reikia dvare; pripras prie darbo, o namie pripras tingėti, išdykauti, tugu tugu!

Matušėlė vėl verkdama puolinėja poniai po kojų, kad paimtų vyresnįjį... Mažasis tik aštuonerių metų, nieko dvare neatneš naudos: nemoka nieko dirbti, nieko nepaganys.

– Išmoks dvare, išmoks, tugu tugu! – atšovė ponia, – ponas Abromas kokį paskyrė, tą turi palikti... O neklausysit – bus blogai... – nubėgo į pakajus.

Nuėjome nuo ponios prie vežimo. Matušėlė dar bėgiojo pas gaspadinę, pas virėją, prašė, kad mane prižiūrėtų, nors valgyti paduotų. Žadėjo greit, kai galės, atvažiuoti pas mane. Matušė verkdama, o Benis šokinėdamas išvažiavo. Paliktas, sako, sėdžiu ant pamato pas virtuvės duris. Šunys valkiojasi, vienas man ranką palaižė, kitas – nosį, burną; bijausi šalin varyti, kad neįkąstų. Turėjau duonos, mėsos šmotelį – matušė buvo man į kišenę įkišusi; sulaužiau duoną, sugnaibiau mėsą, pamečiau šunims.

Šunys, mane aplaižę, sugulė aplinkui. Taip ir sėdžiu prieš saulę, snaudžiu. Vakare ėmė rinktis šeimyna vakarienės, pamačiau daug vyrų, mergų, piemenų. Įsivedė mane į vidų, įpylė putros bliūdelį, liepė valgyti. Šeimyna valgydama, ypač vyrai, visaip iš manęs juokiasi:

– Velnių dvariškis! Kokį čia tau duos darbą – ronus[104] pjauti?

– Toks dar mažas rupūžiokas, kas do nauda iš tokio?

– Abromo, smarvės, išmislas, lygu nežinai? Bile tik gali žmogui įkąsti... Daug vaikų – žydui pavydas: reikia atimti, reikia vaiką varginti.

– Namie užaugtų doras darbininkas, o čia vagis, melagis... Be to nebūsi dvariškis.

Aš girdžiu, ką apie mane šneka, bet mažai tesuprantu. Visi išvaikščiojo, ir aš pavalgęs vėl lauke ant pamato atsisėdau, tik snausti nebegaliu – šalta.

Mergaitė mane pašaukė:

– Ei, vaike, per naktį čia nesėdėsi, eik į trobą gulti. Įėjęs žiūriu – pasienyje ant suolo atsigulė kitas vaikas, taip pat ir aš, nusivilkęs balakoniuką, pasidėjęs po galva, atsiguliau ant pliko suolo po langu. Naktį pasidarė šalta – per langą vėjas pučia, troba atšalo, drebėdamas iš miego, slinkau pečiaus ieškoti, bet ir tas jau atšalęs. Lindau į užpečkį – suniurnėjo šunys, susirangiau greta šunies, apšilęs užmigau. Pajutau, kad šunys per mane laipioja; atsibudęs girdžiu, kad po trobą vyrai šneka. Lindau iš užpečkio. Vyrai vėl juokiasi:

– Su gončais miegodamas, išmoksi zuikius skalyti...

– Prauskis burną, dvare nesiprausęs nevalgysi...

Nusiprausiau... Š

`eimyna susisėdo valgyti. Atsiminiau, kad matušė namie nedavė valgyti, kol nesukalbėsim poterių.

Atsiklaupiau asloje, kalbu poterius; nors nelabai temoku, bet, kiek atsimenu, kalbu. Pamate vyrai vėl juokiasi:

– Melskis, poteriauk, – sako, – Abromėlis išleis tave į kunigus. Kitas draudžia – nesijuokti iš maldos, nepaikinti vaiko, gerai buvęs mokomas.

Dieną gaspadinė pristatė mane žąsų ganyti. Nusivarėm į pūdymus; žąseliai dar maži; liepė man nuo varnų ganyti ir nesuleisti į prūdą. Prūdas aplink dvaro sodą – iš lauko gyvuliai prieina atsigerti, bet per prūdą neperbrenda, o žąsis suleidus į prūdą,

Žemaitija. Danutės Mukienės nuotrauka

tuoj atsidurtų sode. Įpasakojusi gaspadinė daboti žąsis nuo prūdo, dar pridūrė:

– Jei suleisi, gausi plakti...

Ganau toliau pasivaręs žąsis prie pelkės, prie vandens. Atsivarė Praniukas kiaules, dviese ganyti nebeilgu; atsivedė šunį, tas pasiundytas už ausų kiaules patampo, žąsis nuo prūdo pabaido. Mudu voliojamės ant dirvono. Pasikaitydami nueiname pietų, atsinešame duonos pusvakariui, ir šuniui užtenka...

Viskas gerai, kai giedra, – bet, užėjus lyti, – nėra kur dingti... Praniuko kiaulės žviegdamos nulekia namo, ir Praniukas paskui. O mano žąsys aptupia žąselius, ant manęs lyja, už apykaklės varva ir visą sumirko. Varvėdamas pareinu paskui žąsis; žąselius palesina, į kūtę uždaro, o man niekur dingti. Verkiu drebėdamas nuo šalčio...

Mergaitė pasigailusi liepė nusivilkti, davė sausus ilgus marškinius, mano drabužius išgręžusi padžiaustė. Bijodamas vyrų juoko, lendu į užpečkį prie savo draugų šunelių.

Kol žąseliai maži, be sparnų, šiaip taip dar galima paganyti, bet į vasarą suaugo žąseliai, o jų didelis būrys, prisklis pilni laukai. Užėjus kaitrai, pelkėse po laukus vanduo išdžiūvo, žąsys negauna kur atsigerti – skverbiasi į prūdą, nebegaliu nuturėti.

Nusivarome su Praniuku į kitą kraštą lauko; su kiaulėmis bepigu: joms užtenka purvyno pasivolioti, o žąsys, rodos, užuodžia, kame vanduo. Per mūsų galvas pakilusios, ir lekia į prūdą. Žąseliai išsižioję, sparnais pasiplasnodami, pagal žemę lekia paskui senes. Žąselių daugybė: užbėgsiu už akių iš vieno krašto, iš kito krašto jau tolyn nubėgo. Sušilęs, suplukęs, verkdamas lakstau po žąselius, baidau, pagaliu mojuoju, tik pagalys sprukt iš nagų – tiesiai žąseliui į galvą; tas ir raitosi apvirtęs. O senės žąsys jau prūde. Užduseš pakritau ant žemės, ir žąseliai subėgo į prūdą. Atsikėlęs žiūriu – mano žąsys jau pasklido po sodą.

Daržininkas šaukia, keikia, žąsis šunimis pjudo. Beatlekianti gaspadinė, tuoj man už čiupros; parsimetusi ant žemės, apraižė vytimi; pamatė besispardant žąselį, supykusi nuplėšė man visus drabužius nuogai, rankas užpakaly surišo ir prie medžio pririšo:

– Tu, rupūžioke, žinosi, – sako, – kaip žąsis daboti, ne žąselius mušinėti...

Palikusi mane, varinėja išpjudytas į šią pusę žąsis. Apspito mane vapsvos, sparvos ir kiti vabalai; ėmė kramtyti pliką nugarą... Klykiu, kiek tik galvoje balso, uždykdamas klykiu... Kur bus buvęs – žydas botagu nešinas beatlekiąs nuo šašiejaus[105]:

– Gevalt![106] kas čia taip klykia?.. Radęs mane pririštą pliką, kruviną, net atbulas atšoko.

– Kas tave pririšo? – klausia.

– Gaspadinė, – sakau.

Tuoj perpjovė virvutę, kuri besitampant kruvinai rankas man perpjovė. Pamatęs žydas gaspadinę, išlojojo, iškoliojo, iškeikė, pagrasino ne tik ją, bet ir pačią ponią po sūdu paduoti už tokį darbą. Man liepė ateiti į karčemą, žadėjo pas tėvus nuvežti.

Rytmetį, išginęs žąsis, tuoj pasigyriau Praniukui, kad žydas prižadėjo pas tėvus mane nuvežti...

– Bėgčiau pas žydą, – sakau, – tik nežinau, kame karčema?

Praniukas pavedėjo mane šašiejumi, parodė karčemos stogą.

– Kai norėsi bėgti, – sako, – lėk tiesiai pro malūną ir šašiejum tiesiai į karčemą – tenai rasi žiląjį žydą.

Vakare parvaręs žąsis, pasiėmęs nuo stalo riekę duonos, dui į karčemą. Pabučiavau žydui į ranką. Žydas liepė man gultis stadaloj ant šieno, kai važiuos, pažadins. Džiaugdamos kritau į šieną. Pajutau tik, kaip žydas mane ėmė žadinti... Arklys jau pakinkytas, susisėdę nudardėjom. Kelyje saulė patekėjo. Atsižinau pas Aunavos tiltą, ties grapo dvaru. Ant pat pusryčio parvažiavome namo. Tėtušiai nusigando, nustebo.

Žydas pasakojo, dėl ko ir kaip mane parvežęs, kaip pliką pririštą, vos gyvą mane radęs... Būtinai spiria tetušį, kad paduotų gaspadinę po sūdu... Jis būtų liudininkas.

Aš lakstau, sako, po namus su vaikais, džiaugiuosi, viskas taip pat, kaip palikau, tik šieno pilna daržinė ir rugių pilna jauja. Darže morkos užaugusios didžiausios; prirovęs glėbį, įverčiau žydui į ratukus. Benis, prikasęs bulvių krepšį, vėl supylė žydui. Tėvas nuo savęs, mama nuo savęs dėkojo ir pyrago davė žydui. Tėtušiai labai džiaugiasi, kad žydelis pasigailėjo vaiko, parvežė; sykiu ir rūpinasi, kas bus, kai sužinos dvare. Manęs klausinėja, aš viską pasakoju – kaip valgau, kame guliu, kaip žąsų nebegaliu paganyti, nulekia į prūdą. Tetušiai abejoja:

– O gal tyčia atleido, kad žąsų nepagano?

Klausosi, kas bus toliau. Šukavo mane matušė,

(Nukelta į 60 p.)

galvą trinko; pirtį pakūrė, išvanojo, nes utėlių tiek mano galvoje, tiek marškiniuose, nors saujomis brauk... Po kelių dienų beatjojąs dvaro bernas; radęs mane namie, liepė tučtuojau vežti mane atgal į dvarą, o man sako:

– Na, klius tau plėgų... Praniukas pasakė, būk tu žadėjęs pasiskandinti... Išgraibėm visą prūdą, visur ieškojom, o tu mat čia, bėgūne!

Veža vėl matušė verkdama, ir aš žlembiu; nuvažiavome. Tiesiai mus nuvarė prie ponios. Ponia tuoj liepė pašaukti poną Foką, manęs klausia:

– Ko tu bėgai, tugu tugu? Aš tik verkiu drebėdamas, nė žodžio negaliu ištarti. Matušė puolė poniai po kojų, verkdama ėmė teisinti, guostis: kaip pliką vaiką ant saulės buvo pririšę vabalams ėsti, žydas pasigailėjęs atrišo, paleidęs atvežė namo. Ponia tuoj liepė žydą pašaukti. Tas atbėgęs kaip ėmė poniai žydiškai blerbėti, į mano nugarą ir į savo piršto galą rodyti – kokie vabalai mane ėdę. Turbūt jis ir gaspadinę apskundė, ir tą ponia pašaukė. Blerbėjo visi, barėsi. Ir ponas Abromas prisistatęs sako:

– Niu, Lauruk! Už bėgimą gausi penkiolika į s... Ponas Fokas jau laukia tavęs stainioje... Suklikau piktu balsu, puoliau prie matušės, net ponia nusigando.

– Nebijok! tugu tugu! Už pirmą sykį neplaks... – pasakė. Su Abromu ėmė blerbėti. Matušė dar ponios prašė, kad atleistų mane namo, bet Abromas liepė palikti.

Žemaitija. Danutės Mukienės nuotrauka

– Kad būtum neatvežusi, – sakė mamai, – rytoj būtumėt išmesti iš ūkės ir rykštėmis dar pašventinti... Man liepė ponią perprašyti ir prižadėti daugiau nebebėgti.

– O pamėgintum išbėgti, – grasino, – tau ir tėvams po penkiasdešimt plėgų ir iš ūkio von!

Kas gi daryti? Vėl paliko mane utėlėms ėsti. [...]

Taip vis ponas Laurynas atsimindamas pasakojo vargšų baudžiauninkų visokius vargus ir skriaudas, sykiu ir savo skausmus. Tankiausiai nusiskundė, kad jo niekas neužjaučia, niekas nemylėjo ir nemyli. Negana gyvenimas kartus, sunkūs darbai, vergija nuo pat mažystės, dargi ir širdies tuštuma slegia: niekur prisiglausti, niekam pasiskųsti...

Tokiais nusiskundimais įgijo mano simpatiją, pasigailėjimą: norėjau jį paguosti. Jis taipgi mane suprato ir stengėsi kaip galėdamas tankiau susieiti, pasikalbėti. Netrukus jau ir apie vedybas ėmėm projektuoti. Bet jis vis dejavo, kad mano tėvai bajorai neleis manęs už mužiko.

Prižadėjau nežiūrėti nė kokių neleidimų, ir sutinku už jo tekėti vien dėl to, kad mužikas ir likimo skriaudžiamas.

Man rodėsi – kažkoks didelis pasišventimas iš mano pusės nutekėti už tokio nelaimingo žmogaus.

Sužinoję ponai be galo mane gyniojo, atkalbinėjo, sakė:

– Mužikas, neturtėlis, nemokytas, prapulsi tu už jo...

Ponas dargi norėjo jį nuo vietos atstatyti, bet nerado priežasties prisikabinti. Tuomi dar didžiau mane pririšo prie jo.

Nuvažiavom į Žemaičių Kalvariją į didžiuosius atlaidus. Atvažiavo ir mano tėvai, seserys. Parodžiau savo sužieduotinį. Iš išvaizdos visiems patiko, bet, sužinojus, kad mužikas, motinėlė labai verkė. Savo giminėje neturėjusi nė vieno mužiko, dabar pirmasis žentas nori įsiskverbti mužikas. Nenorėjo sutikti leisti manęs tekėti, taip pat prašė mane atsižadėti nuo jo.

Tėvas, priešingai, nėmaž nesikratė mužikystės: kad tik geras žmogus, negirtuoklis, prie to papratęs po dvarus tarnauti, užsidirbs duoną savo šeimynai. Tėvas pritarė, o motinėlės prašymo atsižadėti – neklausiau.

Už poros mėnesių susivedėm. 1865 metais rugsėjo 20 dieną. Šliūbas buvo Plungėj, nes tėvai ten, toje parapijoj, gyveno ir veselę mums pakėlė.

Dar per žiemą iki šv. Jurgio patarnavome dvare, o nuo 1866 metų balandžio 23 d. išvažiavom ant savęs.

Per žiemą vis prašiau, kaulijau vyro, kad pasiieškotų tarnystės kitame dvare, bet jis nė iš tolo nenorėjo; dar sykį, man prašant, pamėgino pas Oginskį pasižiūrėti tarnystės prie miško. Nujojo raitas ant savo arklio gražaus geltuko. Apsistojęs miestelyje, Rietave. Karčemoje susiėjęs kokį Oginskio medininką[107]; pasiklausęs, kaip prieiti prie pono ir kame sužinoti apie tarnystę.

– Jei tu, žmogeli, nori prarasti savo geltuką, – sakąs, – tai tu stok čia, nebejodysi kaip ponaitis, o jei nori turėti, neprarasti – tai žegnokis nuo Oginskio dvarų ir pas jį tarnystės...

Taip įbaugintas, nebeieškojęs nieko, užsisėdęs parjojo atgal, nieko nepešęs. Daugiau nebeieškojo tarnystės, sako:

– Užteko jau man turėti poną ant savo galvos, verčiau arti, akėti – juodą žemelę knisti ir būti ponu ant savo sprando.

Mano tėvas buvo pirkęs du valakus žemės su apgriuvusiais trobesiais; ant tos žemės davė mums lig laikinai ūkininkauti. Mano vyras nuo savo motinos ir brolio (tėvas jau miręs) gavo pradžiai dalies gyvulių po plauką[108] ir duonos, kol savo sulauksim.

Čia ir prasideda mano vargeliai, rūpestėliai.

Didžiausia bėda – reikia anksti keltis. Dvare miegojau iki septynių, kartais dar ilgiau. Čia vėliausiai reikia ketvirtoj keltis. Širdis dreba, iš lovos išlipus, net karves milždama imu snausti. Nusipirkom žąsų su žąseliais, tie cypia – reikia anksti išleisti. Paršeliai žviegia... Ogi pusrytį kaisti... Dargi pamislyti reikia, ką virti: nei bulbių, nei batvinių, nei kopūstų. Vien tik miltai, kruopos, lašinių truputis ir pienas.

Kruopos, košė, putra – visas valgis. Tenka duoną kepti, išminkyti – sunku. Nešk medžius, kurk pečių – nežinau karščio: duona tai sudegusi, tai nedakepusi, vyras raukosi. Virti taip pat: tai be druskos, tai persūdžiusi arba prisvilusi. Pieną subaltinu į kruopas, putrą; rūgusį suvalgome, nė sviesto krisleliui grietinės negaliu sutausoti.

Karvės pieno mažai teduoda: ganyklos prastos, o namie nėra kuo pašerti.

Paršeliai sublogo – nėra grūdų: miltus reikia duonai skųsti. Kiaulėms reikia žoles rinkti patvoriais – dilgėlės rankas ėda; reikia kapoti žoles – rankos pavargsta; vandenį iš šulinio į kalną nešti...

Žemaičių Kalvarijos Švč. Mergeles Marijos Apsilankymo mažoji bazilika

Troba be grindų: šluojant pridulka lygu malūne. Langai apiburbėję, negalima nė nugramdyti. Susidėvi baltiniai, reikia skalbti, velėti...

Darbas darbą veja, nesumanau, už ko pirma griebtis. Norėjom nusamdyti mergaitę – negalima pavasarį gauti; visos nuo Kalėdų pristojo. Gavo tik berniuką prie lauko darbo ir piemeniuką prie gyvulių. Namų darbai, apyvoka – man vienai, nors susiplėšyk. Kas nepadirbta, vakarienė ar pietūs pavėluoti – tuoj išgirsi:

– Mūsų gaspadinė aptingusi ar buvo prisnūdusi?.. Per visą pavasarį lakstau liežuvį išleidusi, per dieną su darbais taip pavargstu, net kojų nebepavelku. Še tau mano pasišventimas! Kokia čia kam arba man nauda? Atsakymas – tik ašaros... O ir tas reikia slėpti, nes pamatęs vyras pyksta.

– Ne žlembti be reikalo, tik dirbti, netingėti reikia: daugiau dirbsim – daugiau turėsim...

(Nukelta į 62 p.)

Žemaitija. Danutės Mukienės nuotrauka

Povilas Višinskis apie 1900-uosius metus. Fotografas nežinomas. Nuotrauka saugoma Maironio lietuvių literatūros muziejuje, MLLM F1 1763

Dirbti, dirbti, berods, to darbo po namus iki valiai, bet parodyti darbo nėra ko.

Mano tėvai nustojo tarnystės. Senis grapas mirė, stojo ponais sūnūs. Kaip sakoma: kiti medžiai, kiti kirtėjai. Taip ir čia – jaunieji ponai po savam ėmė ūkininkauti: visus senuosius tarnautojus naujais mainyti, ir mano tėvai buvo senųjų eilėje – turėjo užleisti vietą naujam.

Rudenop parsikraustė pas mus – į savo žemę. Anė kur pasidėti: troba viena do kamara ir priešininkė[109] kaip kišenė. Mes buvom keturi, prisidėjo dar keturi žmonės – tėvai ir dvi seserys. Daiktus klėtelėje susikamšę, bet gulėti lovos – nė kur pastatyti. Motinėlė sena, pasiligojusi, žiema šalta, į bažnyčią keturi varstai, o nori kas sekmadienį nueiti, dar geriau būtų – kas dieną į bažnytėlę. Taigi paėmė miestelyj porą kambarių, ir mamaitė su dukterimis išėjo tenai per žiemą arti bažnyčios gyventi, nes pas mus dar mažiau vietos beliko – užėmė kertę mano dukrytė, o tokiai reikia geros vietos ir šilimos.

Pavasarį parėjo atgal mamytė ir dukterys, tėvas paėmė pats ūkį vesti savo žemėje. Mes išėjom į platųjį pasaulį.

Rendavojom[110] didesnes ir mažesnes ūkes ilgesniems ir trumpesniems metams, o tankiai ir vieniems.

Maž kas pavasarį reikėjo mantą į vežimus susikrovus, ir gyvuliais varini danginomės į naują vietą, tikėdamos atrasti geresnius patogumus, didesnę laimę. Bet niekur miltų kalnų neradom – tos pačios bėdos, tie patys vargų vargeliai... Tai bulbės supuvo, tai rugiai prapuolė ar vasarojus neužderėjo, ar nupjautas sudygo. Tai ganyklos prastos ar pašaro mažai... Koks gyvulys krito ar iš mažųjų koks nunyko... vis trūksta, vis galo su galu negalima suvesti.

Mano vyrui rodosi, jog aš ne gaspadinė, per tai nuostoliai. Man matosi, kad vyras nemoka ūkininkauti, dėl to negalim pralobti. Bet sykiu paėmus – abu labu tokiu. Nemokame, nepraktiški ir nepapratę prie sunkaus darbo. Kankinamės, vargstame lygu žiurkės po išrūgas. Dėl menko nieko – višta prigėrė, žąselį varna pagavo, paršelis padvėsė – baramės, pykstamės:

– Kas tu do per gaspadinė, neveizi nieko, – šaukia vyras ant manęs, – per tave viskas eina niekais.

– Užtai tu geras gaspadorius, gali viską prižiūrėti, varnas paganyti...

Prie kiekvieno nuostolio ar nepasisekimo man vis kaltinimai ir ašaros lieka. Prie to dar Dievas toks geras – laimina ir laimina: kas dveji ar pusantrų metų mažiukas ar mažiukė užkrinta. Kiekvienas mano ašaromis sutinkamas.

Tuomet vyras mane ramina:

– Ką padarysi, mamyte! Dievas davė – neišmesi: bevargdami, besirūpindami ir užauginsim...

Jam bepigu raminti, o tu kamuokis, dienas naktis cypinkis... Kantrybės nebegalima užtekti. Nors mano vyras gražus mėlynakis, šviesiaplaukis, garbangalvis ir mano mylimas, bet kartais taip paėda – nė pasižiūrėti nesinori. Prie visų sunkumų, rūpesčių ir nesmagumų prisiduria dar ilgesys: nieko o nieko negalima žinoti iš platesnės padangės. Vieni tik pletkai[111], bobų plepalai, smulkmenos, barniai ar juokai... Čia pat kasdieniniai, naminiai ar kaimyniški prietykiai artimi mus tepasiekia. Nei laikraščių, nei tolimesnių visuomenės žinių. Pagaliau nė knygos nė kokios, be maldaknygės, paskaityti. Nuobodu, pakyru po tas paprastas smulkmenas, po darbus, po vaikus lygu po pakulas[112] painiotis. Surišta, surakinta vaikais, kasdien ir kasdien be kokios atmainos darbas, triūsas, tos pačios smulkmenos taip pagriso, rodos, kaip nors nusikračius, pašokus

Iš kairės: paminklas buvusio namo, kuriame rašytoja Žemaitė gyveno Ušnėnuose (Kelmės r.), vietoje. Fotografuota 2010 metais. Danutės Mukienės nuotrauka; Povilo Višinskio memorialinis namas-muziejus Ušnėnų kaime (Kelmės r.). Fotografas nežinomas. Nuotrauka iš Kelmės krašto muziejaus rinkinių

lėktum lėktum, kur akys neštų...

Kol vaikai maži – viena su jais kamuojuos. Kartais turiu samdytą mergaitę, kartais – neturiu. Jei mažesnę žemę gauname nusinuomoti, nėra ant ko samdyti – stengiamės vieni nusidirbti. O jei didesnę, samdome mergaitę ir berniuką...

Prakutus vaikams, reikia jiems ganyti gyvulius pagal kurio išgales – kiaules, žąsis... Vasarą visi su darbais, nėra laiko nė pamokyti vaikų nors skaityti.

Gelbėjo mane sesuo mano vyriausia, įsikūrusi į davatkas Varniuose. Mano vaikus žiemą ėmė pas save, mokė skaityti, poterių, prisakymų, privedė išpažinties, vasarą vėl atidavė namo. Taip vis žiemomis mokė mano vaikus tikėjimo dalykų, nes manim neišsitikėjo ir barėsi, kad aš vien tik skaityti, rašyti temokau vaikus, o apie tikybą nesirūpinu.

Mokėme vaikus lenkiškai, nes lietuviškai nė kokių knygelių, be maldaknygių, negalėjo gauti. Manėme, kad mokės lenkiškai, galės ir lietuviškai skaityti. O dar kitas man galvosūkis dėl vaikų apdarų. Kol maži, užtenka senų skurlių, o prakuto, reikia kur išeiti ar į bažnyčią – žiūrėk, visa ko trūksta: apskarusius vaikus išleisti sarmata – nė vaikas, labiausiai mergelkos, neis apskarę. Naujus nupirkti kiekvienam – nėra iš ko. Naminių išausti, suverpti – nevalioju viena. Taip ir kankinuos, lopaus, nuo didžiųjų išaugtus mažesniems taisau, iš savo senų persiuvinėju vaikams... Vargstu metas po meto, kol mergaitės kiek prakuto, kol galėjo pačios verptis, austis.

Jau ir mano rankas palengvino.

Kitas susikrimtimas man širdį graužia... Mergaitės per vasarą prie darbo ar prie gyvulių, žiemą reikia verpti, austi, o tam mokslui nė valandėlės nelieka. Kiek pas tetą pramoko mažos iš maldaknygės, tiek ir temoka. Jei kuri imasi iš savęs, nors priešokiais, vakarais ar šventadieniais, paėmusi paišelį ar plunksną, kiek pabraižys. O kita (buvo trys), paraginta mokytis rašyti, pasako:

– Kam man to rašymo, bene raštu duoną pelnysiuos? Paskaitau iš knygos, ir užtenka. Vyras dukteriai pritaria... o man smūgis į širdį. [...]

Kaip jau anksčiau minėjau, visuomet ilgėjaus skaitymo, bet man visur trūko knygų; kame tik galėjau gauti, skolinau skaityti, bet tankiausiai gavau tikėjimiško turinio, kurias mano sesuo gaudavo nuo kunigų ar pirkdavo pati davatkiškas ir man kišdavo visokių: „dangus“ ir „peklas“.

Perėjus pas brolį, susipažinau su kaimynais dvarponiais. Jie paįdomavo manim: iš kur aš taip gerai lenkiškai kalbu. Aš pasinaudojau ir gavau lenkiškų knygų pasiskaityti; apie lietuviškus raštus nesirūpinom. Užginti lietuviški, ir gana. Dargi savo vaikus mokiau lenkiškai skaityti ir rašyti.

Mūsų sodžiaus vieno kaimyno vaikas buvo Šiaulių gimnazijoj. Mums čia perėjus, dar pirmoj klasėj tebuvo. Parvežtas vasarą namo ar švenčių, vis su mano vaikais žaisdavo, lakstydavo. Žiūrint į vaikus, mano širdį skausmas raižė:

– Kodėl aš negaliu savo vaiko leisti į gimnaziją?

Išvažiuojant į Šiaulius Poviliukui, vienas šio, kitas to prašo nupirkti – duoda pinigų, ir aš prašau, kad paskolintų kur kokią knygą man pasiskaityti.

Kelis sykius parvežė porą knygų; man perskaičius, vėl nuvežė. Vis lenkiškas tegavo.

Pradėjo eiti gandas, kad Prūsuose spausdina lie-

(Nukelta į 64 p.)

Povilo Višinskio memorialinio namo-muziejaus Ušnėnų kaime (Kelmės r.) ekspozicijos, kurioje skirta vietos ir rašytojai Žemaitei (jos gyvenimui, kūrybai) fragmentai. 2010 m. Nuotraukos Danutės Mukienės

tuviškus raštus, bet mūsų pusėje, čia pagautus, kas parneštų, baisiai baudžią maskoliai.

Kunigai per pamokslus pradėjo grasinti žmones nuo užgintų raštų. Negana „griekas“ gabenti ir dalinti ar pardavinėti bedieviškus raštus, o dar didesnis „griekas“ juos skaityti – surašytus bedievių, vokiečių, nekatalikų... Negana dūšią pražudyti tokiais skaitymais, dargi valdžios bausmę galima užsitraukti – kalėjimą ar ištrėmimą į katorgą.

Mane toks žingeidumas ima – kaip nors, kur nors tų raštų nors pamatyti gauti. Bet kur tau, a nė išsižioti...

– Ar nori pati įlįsti, dargi ir kitus įkišti? – pirmas priekaištas. – Na, ir tylėk.

Sykį parvažiavo Poviliukas Kalėdų, tą patį vakarą beatbėgąs pas mus; toks linksmas, šokinėdamas, sako:

– Cioce![113] nesitikėjai, kokį parvežiau pyragą? – ištraukęs iš užančio knygelę, rodo.

– Žiūrėk, tokios nematei dar... Pagrobus jam iš nagų, žiūriu: net man akys pabalo – „Aušros“ knygelė[114], visų metų susiūta.

– Žemaitiška?! – nustebus sušukau. Vartau ir skaitau, ir savo akimis nenoriu tikėti... rankos man dreba...

IŠNAŠOS:

[1] Maskvėno, t. y. ruso.
[2] Lenkiška forma, Žemaitė šnekėjo ten lenkiškai. Žemaičiai tarė Bukantė.
[3] Šeimininkę.
[4] Prievaizdą.
[5] Jaunesnįjį kambarių tarną.
[6] Dvaro ūkio tvarkytojo.
[7] Silpnas, menkas.
[8] Ištekančiai merginai duodama turto dalis (pinigais, gyvuliais) .
[9] Mąstai.
[10] Dekaną, vyresnįjį kunigą.
[11] Kilimą 12 iš metinio dvaro darbininkų atlyginimo (dažniausiai natūra) .
[13] Indą sviestui laikyti.
[14] Svaras – apie 400 g.
[15] *Šventoji Dvasia liepia rykšte mušti,*
Rykštė sveikatai visai nekenkia.
Rykštė įpila proto į galvą,
Moko poterių, atpratina nuo nedorų kalbų. (lenk.)
[16] T. y. „rykštės“
[17] Ak tu, Judošiau!
[18] „Velnias“ lenkų ir rusų k.
[19] Anksti rytais, gaidžiams giedant .
[20] „Valandas“ tokias maldas, 21 tokias giesmes.
[22] Rožinio, rožančiaus dalis – paslaptis.
[23] Ilgas drabužis ilgomis rankovėmis, velkamas per galvą.
[24] Nuodėmes.
[25] Išpažintis.
[26] Pragarą.
[27] Išpažinti nuodėmes.
[28] 1853 m. M. Valančiaus išleista knyga – „Jėzaus Kristaus gyvenimas“ .
[29] Tomo Kempiečio knygos vertimas, išleistas 1852 m. M. Valančiaus: „Apie sekimą Jėzaus Kristaus“
[30] Baudžiauninkų prižiūrėtoją.
[31] Tėvas.
[32] Pamotę.
[33] Skrybėlę.
[34] Skarelėmis.
[35] Laišką.
[36] Fortepijonu.
[37] Arti 50 km.
[38] Kambariai.
[39] Neraugintos odos, labai kieti.
[40] Paskiemenuoja ant staliukų.
[41] Juozapas Ignotas Kraševskis – XIX a. vidurio ir II pusės lenkų Romantizmo rašytojas, istorikas, domėjęsis Lietuvos istorija, kultūra.

Povilo Višinskio memorialinio namo-muziejaus Ušnėnų kaime (Kelmės r.) ekspozicijos, kurioje yra skirta vietos ir rašytojai Žemaitei (jos gyvenimui, kūrybai) fragmentai. 2010 m. Nuotraukos Danutės Mukienės

[42] Lenkų Romantizmo poeto Antonio Malčevskio poema Marija (1825).
[43] Puošnius drabužius.
[44] Susigėdau.
[45] Kančia.
[46] Rožinis, rožančius, škaplierius.
[47] T. y. gotikinį šriftą.
[48] Kainuoja.
[49] Ratams.
[50] Saikas.
[51] Pašto arkliais.
[52] Šermenis.
[53] Subarti, paraginti.
[54] Nesaugojimą.
[55] Kriaušių.
[56] Spintelės.
[57] Pamokos.
[58] Budinčioji.
[59] Elementorius.
[60] Skaičių.
[61] Gėda.
[62] Varnėnas.
[63] Vizitiečių, moterų vienuolijos.
[64] Padėklą.
[65] Uogienė.
[66] 1861 m. kilusi patriotinių manifestacijų su Lenkijos ir Lietuvos valstybingumo šūkiais banga.
[67] „Dieve, kuris Lenkiją...“ – bažnytinė patriotinė giesmė, tapusi 1863 m. sukilimo revoliuciniu himnu.
[68] Baudžiavą.
[69] Taip buvo vadinami 1863 m. sukilėliai.
[70] *Týtuvėnų* pagal žemaitišką *Tītuvienā*.
[71] Sukilimą.
[72] Priebutį.
[73] Sukilėlių stovyklą.
[74] Šautuvą.
[75] Puikuojasi.
[76] Virtuvas vandeniui užvirti.
[77] Jai priklausęs baudžiauninkas.
[78] Skuba, rūpestis.
[79] Antakiai.
[80] Sargybiniai.
[81] „Savi“ (lenk.).
[82] Boleslovas Dluskis slapyvardžiu Jablonovskis, vienas 1863 m. sukilimo Žemaitijoje vadų.
[83] Laisvė.
[84] Maistą.
[85] Kirtį.
[86] Judinkis, keliauk.
[87] Įžūlumo.
[88] Maištininko, sukilėlio .
[89] Maište, sukilime.
[90] Gyvosios kalbos Póžerė.
[91] „Lenkai, niekšai, lenkai? Šauk! Valio!“ (rus.) .
[92] Laibų medžių.
[93] Póžeris.
[94] Rinkliavos karo metu.
[95] Baudas.
[96] Parduos iš varžytinių.
[97] Prievarta.
[98] Jėgų.
[99] Būrė kortomis.
[100] Džiuzepė Garibaldis, XIX a. italų revoliucionierius.
[101] Sutariame.
[102] Tarnybą turi.
[103] Paauginti.
[104] Rąstus.
[105] Plento.
[106] Jidiš kalbos ištiktukas „Dievulėliau; jergutėliau“.
[107] Eigulį.
[108] Kiekvienos rūšies po gyvulį (arklį, karvę, avį...).
[109] Žemaičių trobos galas, kur paprastai gyvena seni tėvai.
[110] Nuomojom.
[111] Paskalos.
[112] Pakulos – suvelti linų ar kanapių pluoštai.
[113] Teta.
[114] Surišti laikraščio „Aušra“ numeriai.